

«ЛЮДИНА МЕЧА»: ПРОСОПРОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ УЧАСНИКІВ ВІДЕНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КАМПАНІЇ 1683 р. З УКРАЇНСЬКОЇ СТОРОНИ

Вивчення біографій очільників та вояків магнатських, шляхетських і козацьких підрозділів, які брали участь у Віденській кампанії 1683 р., й до цього часу, за окремими винятками, залишається *terra incognita* не тільки для української й польської, а й світової історіографії. Методологія дослідження опирається на просографічні та діахронно-біографістичні методи відтворення життєдіяльності окремого ідивідуума, а також колективної біографії осіб, які були об'єднанні однією історичною подією та проживали в одному й тому ж історичному часі. Пропонованою студією до науковго обігу ведений біографічний матеріал щодо висвітлення діяльності 40 представників магнатерії, шляхти та козацької старшини з України.

Невідомий автор Добромільського літопису так описував склад військ християнської коаліції Європи у Віденській військовій кампанії останньої чверті XVIII ст.: «Року... 1683 візир турецький з великою потугою по сім крот сто тисяч війска під Відень, місто столичне цісарське спровадив і до оного штурмував кілька тижнів, і вже ціле дістати мав, якби від Бога найвищого і от Пресвятой Діви оборони не було, котра і короля польського Іоана Третього на то не побудила, котрий із військом своїм і козацьким і цісарським вікторію отримали і військо їх поразили і під Стригоном ще ліпшу вікторію отримали»¹. Як бачимо, зідно з твердженнями українського літописця, у цій довготривалій військовій операції з боку європейських країн брали участь «королівське», «козацьке» та «цісарське» війська.

Один з учасників битви під Віднем – львівський православний єпископ, шляхтич Руського воєводства і ротмістр панцерної кінної хоругви війська Корони Польської Йосиф Шумлянський – залишив такі яскраві історико-поетичні рядки з описом бойових дій 12 вересня 1683 р.:

¹ Добромільская летопись. 1648–1700 // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссиею для разбора древних актов. Киев, 1888. С. 240.

...Корольові і поляком,
 Каваліром і козаком.
 Вийшли турки всіми сили,
 Щоб цісаря й німцьов збили;
 Король німцьом посилкуєт,
 Турком битву ознаймуєт...²

Отже, звернімо увагу на офіцерський та старшинський склад «королівського» та «козацького» військ, тобто «каваліров і козаков» Речі Посполитої (магнатерії і шляхти) та Війська Запорозького (козацької старшини і нобілітованої шляхти), які походили з руських воєводств Корони Польської та козацької України.

I. Головні постаті Віденської битви 12 вересня 1683 р.: індивідуальне і колективне

Польський історик Марек Вагнер підрахував, що з українських земель Речі Посполитої походило більше 50% командного складу піхотних та кінних підрозділів. Зокрема, Київське воєводство у кінноті війська Корони Польської репрезентували 16 поручників і 28 ротмістрів, Брацлавське – 13 поручників і 18 ротмістрів, Чернігівське – відповідно 5 і 14 осіб, Подільське – 21 і 27 осіб, Волинське – 20 і 56 осіб, Руське – 47 і 76 осіб, Белзьке – 9 і 14 осіб та Підляшське воєводство – 24 поручника і 14 ротмістрів³. Стосовно участі козацької старшини Війська Запорозького у Віденській кампанії 1683 р., то це питання було вже частково розглянуто⁴, однак, з огляду на віднайдення нових архівних документів і матеріалів, ми доповнюємо свої наукові напрацювання щодо вивчення біографій українських військових діячів того часу.

² Цит. за: Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В. Кречотень, М. Сулима. Київ, 1992. С. 124. За свідченням польського збирача пісень Ж. Паулі, ця поезія була віднайдена «дослідником народних старожитностей Мирославом з Городенки» у 1690 р. на Коломийщині (*Piesni ludu ruskiego w Galicyi / Zebrał Zegota Pauli*. Т. 1. Lwow, 1839. S. 148-154; *Франко І.* Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683–1686 рр. // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* (далі – ЗНТШ). Т. 39. Львів, 1901. С. 1-5). Оригінал цього рукописного співаника знаходиться у відділі рукописів Бібліотеки Музею Чарторийських у Кракові (*Возняк М.* Матеріали до історії пісні і вірші: Тексти і замітки. Львів, 1913. С. 20-22).

³ Torun, 1992. S. 52. Див також: *Kukiel M.* Sklad narodowy i spoleczny wojsk koronnych za Sobieskiego // *Studia historyczne ku czci St. Kutrzeby*. Т. II. Krakow, 1938. S. 431-448; *Wagner M.* Słownik Biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku. Т. I. Oświęcim, 2013.

⁴ *Чухліб Т.* Козацтво та шляхта з України-Русі у Віденській битві 1683 року // *Actes Testantibus: Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*. Львів, 2011. С. 737-760.

І. Станіслав Ян Яблоновський – воєвода Руського воєводства, великий коронний гетьман

Поряд з королем Яном III Собеським військо Речі Посполитої у Віденській битві очолював такий впливовий руський магнат, як великий коронний гетьман Станіслав Ян Яблоновський. Він був воєводою Руського воєводства та протягом свого активного політичного життя обіймав багато важливих урядів в Короні Польській.

С. Яблоновський народився у родині Яна Станіслава Яблоновського та Ганни Остророг у 1634 р. У 21-літньому віці він розпочав свою військову та світську кар'єру. Відомо, що у 1659 р. під керівництвом Станіслава «Ревери» Потоцького та Юрія Любомирського його підрозділ проводив військові операції на землях козацької України. У 1660 р. С. Яблоновський став великим коронним стражником, а з наступного року – великим коронним обозним. У 1664 р. він зайняв високий уряд воєводи Руського воєводства. Відзначився у битві під Підгайцями 1667 р. з військами Кримського ханату та правобережного Українського Гетьманату. У 1673 р. магнат очолював гусарські підрозділи у війську великого коронного гетьмана Яна Собеського у битві з турками під Хотиним. Через три роки, в 1676 р., керував великою частиною війська Речі Посполитої поблизу містечка Журавно на Львівщині.

У 1683 р. варшавський сейм затвердив С. Яблоновського на посаді великого коронного гетьмана. З того часу він, по суті, став «правою рукою» короля Яна III Собеського⁵. До підрозділів «крилатої гусарії», які очолював С. Яблоновський і які відзначилися у Віденській битві 12 вересня того ж року, входили вихідці з Руського воєводства. Крім того, як очільник цього воєводства Корони Польської С. Яблоновський надав до війська, що воювало під Віднем, панцерних кіннотників, аркебузерів, «волоських» кіннотників, «угорських» та «чужоземних» піхотинців⁶. Більша частина з цих вояків була руського походження.

Головна колона війська Корони Польської вирушила з Кракова до Відня під командуванням руського воєводи та великого коронного гетьмана С. Яблоновського наприкінці липня 1683 р. У хвості цієї колони рухався у чудово оздобленій «берлінській» кареті король Ян III Собеський в супроводі свого двору. 20 серпня король наздогнав своє військо, провів огляд підрозділів під Пекарами у Моравії та відіслав королівських слуг разом з королевою Марією Казимирою (Марисенькою) назад до

⁵ Про біографію С. Яблоновського див: *Wagner M. Stanislaw Jablonowski (1634–1702). Polityk i dowodca. Siedlce, 1997.*

⁶ *Чухліб Т. Відень 1683: Україна-Русь у битві за «золоте яблуко» Європи. Київ, 2013. С. 80-89.*

Кракова. 21 серпня це військо увійшло до володінь австрійського цесаря, де було урочисто зустрінуте графом Гансом Оберсдорфом.

3 вересня 1683 р. в австрійському замку Штеттельсдорф відбулася спільна нарада воєначальників християнської коаліції Європи – князя Карла V Лотарінгського разом з своїми генералами, Яна III Собеського з коронним гетьманом С. Яблоновським та польним гетьманом М. Синявським, німецьких князів Георга фон Вальдецька, Йогана Георга III та Максиміліана II Емануеля, а також керівників імператорської Військової ради на чолі з Германом фон Баденом⁷. У результаті цієї наради було вирішено атакувати військо Османської імперії основними силами союзників з боку Віденського Лісу.

Уже в ніч з 11 на 12 вересня на горі Роскопф зайняли позиції підрозділи на чолі з коронним гетьманом С. Яблоновським, серед яких перебували й шляхетські хоругви з Львівщини, Холмщини, Київщини та Брацлавщини. Це були панцерні кіннотники київського каштеляна Ф. Дзедушицького, львівського підкоморія А. Ходоровського, перемишлянського каштеляна Я. Стадницького, холмського старости М. Ржевуського⁸. У Віденській битві з османською армією відзначилися кінні полки підляшського воєводи В. Лещинського, белзького воєводи К. Вишневецького, жидачівського стольника М. Радецького та дві волинські хоругви з Луцька – старости А. Міончинського і єпископа С. Вітвицького⁹.

У центрі армії «чужоземного зтягу» Корони Польської, навпроти гори Грюнберг, перебував королівський полк, а відділи С. Яблоновського розмістилися перед селищем Дорнбах. Попереду виступали піхотинці, за ними в лінію – гусари, а потім панцерні кіннотники. Основні сили Османів, кінні підрозділи яких очолював Ібрагім-паша, знаходилися якраз навпроти центральної групи військ європейських союзників. Османська піхота обороняла місцевість, яка пізніше отримала назву Тюркеншанц (зараз тут знаходиться міський парк) і де розміщувався штаб османської армії на чолі з великим візиром Кара Мустафою. Після навальної атаки групи військ С. Яблоновського поле Віденської битви залишила майже вся 20-тисячна татарська орда на чолі з ханом Мюрад-Гіреєм.

Після смерті Яна III Собеського С. Яблоновський хотів одружитися на його вдові Марії Казимирі (Марисеньці) та зайняти королівський трон Речі Посполитої. Помер герой Віденської битви 3 квітня 1702 р. Був похований у Львові, де в 1859 р. йому було встановлено перший на землях

⁷ *Wimmer J.* Planowanie i realizacja odsieczy Wiednia w 1683 r. // *Studia i materially do historii wojskowosci.* Warszawa, 1984. T. XXVII. S. 164.

⁸ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps. 2589, ark. 97-102.

⁹ *Wimmer J.* Wyprawa wiedeńska 1683 r. Warszawa, 1957. S. 173-185.

України «світський» пам'ятник. У турецьких джерелах періоду Віденської кампанії 1683 р. великого коронного гетьмана називали не інакше як «львівський гетьман». Потрібно також зазначити, що коронний гетьман С. Яблоновський протягом 1683–1700 рр. здійснював нагляд за правобережним Військом Запорозьким (а також за відносинами з Чортмилицькою Січчю) та відповідав за фінансування українських козаків від імені короля та сейму Речі Посполитої.

2. Миколай Сенявський – воєвода Волинського воєводства, польний коронний гетьман

«Лівою рукою» Яна III Собеського під час Віденської битви 12 вересня 1683 р. був великий польний гетьман Миколай Сенявський, який одночасно був воєводою Волинського воєводства. Він народився 1645 р. і також походив з відомого шляхетсько-магнатського роду. У 18-річному віці М. Сенявський вже був ротмістром коронного війська, а в 1667 р. став великим коронним стражником та полковником. У 1668 р. бачимо його великим коронним хорунжим, з 1674 р. він уже стає коронним надвірним маршалком. Саме Сенявському довелося виконувати почесну місію під час коронування Яна III Собеського – у 1676 р. він був маршалком коронаційного сейму Речі Посполитої. З 1679 р. Сенявський займав уряд львівського старости, а з 1680 р. – воєводи Волинського воєводства. Він відзначився у битвах під Хотиним (1673) та Журавно (1676), а у 1682 р. його затвердили на посаді великого польного гетьмана Корони Польської¹⁰. До підрозділів М. Сенявського, які набиралися на Волині і Тернопільщині, входили переважно шляхта та «посполиті» руського походження.

Військо Речі Посполитої рухалося до Відня двома великими колонами і різними шляхами. Спочатку в далеку дорогу вирушила авангардна колона на чолі з воєводою Волинського воєводства та польним гетьманом М. Сенявським, а вже потім – колона на чолі з коронним гетьманом С. Яблоновським. Саме до складу корпусу Сенявського входила і сотня Війська Запорозького на чолі з полковником Павлом Апостолом-Щуровським. Ці підрозділи вирушили до районного центру Бельско-Живець, щоб прикрити у разі можливого нападу турків рух основного війська. Однак на вимогу князя лотарингського Карла V вони не дочекалися підходу основних сил і почали рухатися через Оломовець та Брно до Микулова, що на кордоні з Австрією.

¹⁰ Див.: Чухліб Т. Відень 1683... С. 79-80.

Відомо, що Ян III Собеський під час Віденської битви 12 вересня до 13-ї години дня знаходився у військовому штабі на висоті Каленберг, звідки через порученців здійснював керівництво діями союзників. Король очікував підходу піхотних підрозділів, які завершували перехід через гірські масиви та концентрувалися поблизу Каленбергу. Після цього він, за свідченням його сина – королевича Якуба, «пішки зійшов з тієї прикροї гори, а коли став біля її підніжжя..., сів на коня й почав шикувати своїх, рухаючись прямо до середнього крила, за ним відразу йшли гусари воєводи волинського [Сенявського] кілька легкоозброєних хоругв»¹¹. Як бачимо, вояки з Волині разом з козацькою сотнею Апостола у найбільш відповідальний момент були поруч з командувачем об'єднаної армії європейських країн.

Після 16-ї години Яну III Собеському нарешті вдалося сформувати єдину лінію фронту з австрійськими і німецькими військами. Підрозділи М. Сенявського вишикувалися перед Пютцлейнсдорфом і на північних схилах Шафбергу. У результаті наступу очолюваних ним хоругв перші шеренги турецької кінноти були відкинуті, але турки продовжували чинити запеклий опір. З огляду на випад сіпагів з правого флангу почав відступати полк коронного конюшого, галичанина М. Матчинського. На допомогу надійшли з лівого боку німецькі драгуни та австрійські кірасири, а тому турки вимушені були відступити в напрямку Герстхофа. У цей час один з султанських воєначальників Абаза Сари Гусейн-паша почав концентрувати великі підрозділи у центрі оборони. Але такі заходи турецького командування лише послабили їхні сили на лівому фланзі, де перейшли в наступ австрійсько-німецькі війська. У той же час драгуни С. Яблоновського змусили відступати турецьку кінноту на правому крилі.

Волинський воєвода та великий польний гетьман Корони Польської Миколай Сенявський помер відразу ж після повернення з Віденської кампанії 15 грудня 1683 р. у містечку Любовлі, що на Волині. Причиною смерті стало загострення подагри та червінки. Він був привезений українськими козаками до міста Бережани на Тернопільщині й похований там у нагально збудованій на честь нього церкві Святого Миколая. Церква-усипальниця героя Віденської битви збереглася й донині.

¹¹ *Sobieski J. Diariusz wyprawy wiedeńskiej w 1683 roku / Wyd. T. Wierzbowski. Warszawa, 1883. S. 17.*

3. Станіслав Потоцький – маршалок Галицького сеймику, полковник

Одним з головних героїв Віденської битви став шляхтич гербу Срібна Пилява Станіслав Потоцький, який народився у 1659 р.¹² Він був найстаршим сином засновника і власника міста Станіславова (суч. Івано-Франківськ) Анджея Потоцького та його дружини Анни Рисінської. На час проведення битви під Віднем він був королівським полковником кавалерії, старостою Галицьким і Коломийським.

Перед 1679 р. С. Потоцький навчався в академічній єзуїтській колегії міста Станіславова. У червні 1679 р. він став маршалком Галицького сеймику. Цікаво, що у другій половині того ж року Потоцький перебував в Італії і на початку 1680 р. був присутнім на церковних урочистостях, організованих папою Інокентієм XI в Римі. Тоді ж він отримав з рук папи мощі св. Вінцентія. Того ж року через Францію та Бельгію повернувся додому. Сучасник К. Несецький залишив опис надзвичайної історії, що трапилася з Потоцьким проїздом через Бельгію: вибух пороху під час переправи через річку біля Брюсселя знищив майно галицького шляхтича, але його самого разом з святими мощами неушкодженого винесло на берег. Мощі, які він привіз до Станіславова, були покладені в мармуровій труні на вівтарі в церкві Пречистої Діви Марії в історичному Івано-Франківську.

У Віденській битві 12 вересня 1683 р. ротмістр С. Потоцький на чолі своєї хоругви з 86 «крилатих» гусар, які набиралася серед шляхти міст Станіславова та Галича, перебував на лівому фланзі військ Корони Польської під командуванням польного гетьмана М. Сенявського. Під час вирішального бою, зважаючи на те, що насувалася темрява, Ян III Собеський, порадившись з австрійцями і німцями, вирішив нанести туркам нищівний удар. Але перед тим король провів розвідку боєм, відправивши в лобову атаку на головний табір великого візира Кари Мустафи декілька гусарських та панцерних кінних хоругв Корони Польської на чолі з королевичем Олександром. Одну з цих хоругв і очолював полковник «крилатих» гусар С. Потоцький. Заковані в лати королівські гусари та панцерники (разом з ними був й кінний підрозділ баварського курфюрста Максиміліана II Емануеля) ввірвалися до табору Кари Мустафи й почали відчайдушно рубати шаблями та колоти списами оточення великого візира, яке не чекало від незначного загону галичан і баварців такої спритності. Очевидець цього з турецького боку засвідчував: «...Гяури були всі

¹² Wagner M. Potocky Stanisław h. Pilawa (1659–1683) // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984. T. XXVIII/1. Zesz. 116. S. 153-154.

у залізі, тому шабля там була непридатна, але досвідчені у боях герої від цього не розгубилися. Кожний з них мав дубину чи сокиру, а тому вони почали колотити гяурів по голові, обличчю і рукам, а ті, у кого не було такої зброї, своїми шаблями пропорювали животи їхніх коней. Так милістю Аллаха змусили їх відступити, а велику частину поклали чи поранили»¹³.

У цьому бою наш земляк, полковник С. Потоцький, загинув від травми голови – йому було розрубано череп. Прах старости давньої української столиці Галича захоронили в костелі Ордену францисканців в австрійському містечку Вейхбургас неподалік Відня, по лівій стороні великого олтаря в мурі. На ньому залишився такий напис: «*VIENNA. Salve et Vale haec tibi Illustrissimus et Magnificus Stanislavs a Potok in Stanislawow Potocki Halicien Colomyzen Capitane: Colonellus Regiae Majestatis Poloniae Praestitit*»¹⁴.

4. Никодим Жабокрицький – хорунжий Брацлавського воєводства, полковник

Ще один з безпосередніх учасників Віденської битви Никодим Жабокрицький (Жабоклицький) походив з відомої шляхетської родини Русі.

Він почав свою військову службу у «козацькій» хоругві королівського війська у 1656 р. Протягом 1663–1667 рр. бачимо його вже товаришем гусарської роти та ротмістром «татарської» хоругви великого коронного гетьмана Станіслава «Ревери» Потоцького. У 1668 р. він став подільським ловчим, згодом – брацлавським хорунжим.

Шляхтич Н. Жабокрицький брав участь на чолі своєї хоругви у Хотинській битві 1673 р., де був під командуванням руського воєводи С. Яблоновського. Він також відзначився у битві під Віднем, куди привів не тільки 111 панцерних кіннотників з Брацлавщини, але й особисто очолив гетьманський полк М. Сенявського. Цей ударний полк Корони Польської знаходився на лівому фланзі королівського війська. Полковник Жабокрицький відзначився в обох жовтневих битвах Віденської кампанії 1683 р. під османською фортецею Паркани (суч. Штурово, Словаччина).

Протягом 1684–1694 рр. бачимо його командувачем гусарських підрозділів волинського воєводи Адама Миколая Сенявського. Кілька років – у 1704–1706 – дієвий учасник Віденської битви Н. Жабокрицький був воєводою Подільського воєводства. Помер 13 квітня 1706 р.

¹³ Kara Mustafa pod Wiedniem. Zrodla musulmanskie do dziejow wyprawy wiedzkiej 1683 roku. Cracow, 1979. S. 160.

¹⁴ Kluczycy J. Pamiatki polskie w Wiedniu i jego okolicach. Krakow, 1835. S. 121.

5. Атаназій Мьончинський – луцький староста, ротмістр

Один з найкращих офіцерів Яна III Собеського шляхтич Атаназій Мьончинський народився у 1639 р.¹⁵ Його батько, підчаший Чернігівського воєводства, свого часу переїхав на Волинь. У 1667 р. Атаназій брав з ним участь у Підгаєцькій кампанії, де потоваришував з Собеським.

Під час Віденської битви, десь близько 17-ї години, Ян III Собеський наказав своїм військам вдарити з правого флангу у центр оборони османських сил. Несподівана концентрована атака 20-тисячної королівської та імператорської кавалерії стала вирішальною й змусила Кара Мустафу до загального відступу. Сучасники, а за ними й історики, засвідчували, що такого масованого нападу силами одних кіннотників Європа ще не знала. Близько 18-ї години король Речі Посполитої вже зайшов до залишеного шатра турецького головнокомандувача, хоча бої із залишками мусульманських військ тривали до пізнього вечора. Але переслідувати відступаючих турків король наказав підрозділам луцького старости А. Мьончинського.

Наприкінці січня 1695 р. він був призначений коронним гетьманом С. Яблонівським генеральним регіментарем для відбиття нападу Кримського ханату. У 1706 р. шведи зруйнували маєтки А. Мьончинського на Волині. Під час Тарногородської конфедерації у 1715–1716 рр. український шляхтич був прихильником двору Августа III Саксонського. Ще у 1690 р. він оженився з Оленою Лушковською гербу Корчак. Був великим коронним підскарбієм, а також воєводою Волинського воєводства у 1713 р.

6. Павло Апостол-Щуровський – нобілітований шляхтич, полковник Війська Запорозького

Одним з головних героїв Віденської битви 12 вересня з українського (козацького) боку був полковник Війська Запорозького Павло Апостол-Щуровський. У документах його також нащивали «Апостол», «Апостолець» та «Апостоленко». Очевидно, що він походив з шляхетського роду Щуровських¹⁶. Ще у XV ст. цей руський шляхетський рід мав маєтності

¹⁵ Wimmer J. Międzyński Atanazy Walenty // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975. T. XX/3. Zesz. 86. S. 553-555.

¹⁶ Про біографію П. Апостола-Щуровського див.: Антонович В. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1716) // Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). Киев, 1868. Ч. III. Т. II.; Крупицький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 // Праці історико-

на Брацлавщині¹⁷. Потрібно також зазначити, що до роду Щуровських належав також полковник Переяславського полку Українського гетьманату Опанас Щуровський (роки полковництва: 1661–1663)¹⁸.

Імовірним місцем народження П. Апостола-Щуровського було село Щурі неподалік містечка Тульчин на Вінничині. Хоча такими можна назвати й село Щурівці поблизу Гайсина на Брацлавщині, а також село Ясенівка на Київщині. Відомо, що на коронаційному сеймі 1676 р. Апостола-Щуровського було нобілітовано разом з гетьманом Євстафієм Гоголем та полковниками Семеном Корсунцем, Андрієм Зеленським, Мирном Лукейчиком, сотниками Василем Іваненком, Грицьком Бернашовським, Яцьком Озаринським, Стефаном Бахринським, осавулом Петром Калькулем та обозним Костем Гасаненком¹⁹. Це було типовим явищем тогочасної політики Варшави щодо української шляхти, адже усі її представники, які брали участь у «козацьких свавільствах», а потім визнали свою «провину», мали пройти повторне прийняття до шляхетського стану Речі Посполитої.

При цьому у сеймовій постанові під назвою «Нобілітація шляхетного Гоголя, і інших осіб військ наших Запорозьких» П. Апостол-Щуровський був записаний як «Апостол Ясеновський». Можливо, що це була помилка сеймових писарів, адже, наприклад, Корсунця записали як «Корсука», а прізвисько «Калькуль», очевидно, було перекрученим. Саме тому «Щуровський» при неуважному прочитанні міг перетворитися на «Ясеновського». Хоча не слід відкидати версію, що і сам полковник з якихось причин (швидше, щоб його не плутали з відомим козацьким старшиною Павлом Апостолом) і з огляду на те, що він володів селом Ясенівка, міг назватися не Апостолом-Щуровським (з Щурів чи Щурівців), а Апостолом-Ясеновським (з Ясенівки).

Отже, можна стверджувати, що протягом 1675–1679 рр. майбутній учасник Віденської битви входив до найближчого оточення наказного гетьмана Правобережної України Є. Гоголя, серед якого були й інші

філологічного товариства у Празі. Прага, 1942. Вип. 4; Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. Listy okresu odsieczy wiedeńskiej. Warszawa, 1983; *Чухліб Т.* Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Черкаси, 1997. Вип. 6; *Станіславський В.* Політичні відносини Запорозької Січі з Річчю Посполитою та Правобережною Україною в 1686–1699 рр. // Український історичний журнал. 1999. № 1; *Чухліб Т.* Козацтво та шляхта з України-Русі у Віденській битві 1683 року; *Його ж.* Павло Апостол-Щуровський // *Чухліб Т.* Відень 1683...

¹⁷ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. С. 165.

¹⁸ Акты ЮЗР. Т. V. Санкт-Петербург, 1867. № 55. С. 113.

¹⁹ Volumina legum. T. V. Petersburg, 1860. S. 202.

учасники віденських подій: Семен Корсунець, Андрій Зеленецький (Зеленський), а також Семен Кобельзький.

Після смерті гетьмана Гоголя, у березні 1680 р. П. Апостол-Щуровський отримав доручення короля Яна III Собеського для переговорів з кошовим урядом Запорозької Січі²⁰. На Чортомлику він, як стверджував документ, провів довгий час: «Пан Павло Апостол за розпорядженням короля його милості коли до нас на Запорожжя для відвідування славного цього місця у Низу Запорозькому ще на весні приїхав і з нами це літо на Запорожжі жив, добре пізнав на Запорожжі нашої поваги, після смерті його милості пана Івана Сірка, як добровільно до нас приїхав, так добровільно в Польщу з деяким охочим товариством нашим відпускаєм його»²¹. Отже, можемо відзначити, що новий кошовий Запорозької Січі Іван Стягайло дозволив кільком десяткам запорожців стати під командування Апостола-Щуровського. Паспорт на вільний проїзд Апостола землями України було видано на Січі 21 серпня 1680 р.

10 вересня 1683 р. християнська армія була вже поблизу підніжжя невисокого пасма гір Віденського Лісу, перехід через який зайняв майже два дні. Тут відзначилися українські козаки полковника П. Апостола-Щуровського. У лісових масивах поблизу містечка Унтер-Ведлінгбах вони забезпечували оборону від татар, які «з усіх боків і з тилу... наглядати почали», та марш правого крила польського війська на чолі з воєводою Руського воєводства, коронним гетьманом Станіславом Яблоновським. Крім того, в одній з долин козаки відібрали у турків чимале стадо худоби. Це мало дуже велике значення, оскільки свіже м'ясо було вкрай необхідне польським жовнірам, які в основному харчувалися сухарями²².

Про активні дії козаків Апостола у Віденській битві 12 вересня свідчить такий запис короля: «... Турків зараз ведуть, як псів: і худобу їм моя драгунія і Козаки немало забрали. (О, Менжинський, Менжинський!)»²³. Як бачимо, останні слова були написані королем у стані великого незадоволення з причини неприбуття до Відня головних козацьких підрозділів. Саме про них командувач військ Речі Посполитої не забув згадати у знаменитому листі «В наметах візирських» до Марії Казимири, який було написано 13 вересня: «До Литви пишу, тобто до двох гетьманів (військо Великого князівства Литовського запізнилося з прибуттям до Австрії. –

²⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego (далі – AGAD. ASK.), sign 3, kn. 7, ark. 453.

²¹ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА), ф. 124, оп. 1, д. 24, л. 14-15.

²² Wimmer J. Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy. Warszawa, 1983. S. 314.

²³ Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. Listy okresu odsieczy wiedeńskiej. S. 55.

Авт.), аби вже не сюди, а прямо йшли до Угорщини; Козаки зрадники, нехай за мною йдуть»²⁴.

Трохи згодом козаки, які перебували під керівництвом полковника П. Апостола-Щуровського, засвідчували: «...І ми були під Віднем і з ляхським військом зустрічали короля цісарського, коли він від'їжджав до Відня»²⁵. Козаки з Лівобережної України Ярема і Таран твердили, що вони разом з іншими козаками брали участь у Віденській битві під керівництвом цього полковника: «Апостолець (Апостол-Щуровський. – *Авт.*) підговорив нас [до походу під Відень], сказав нам, що начебто хотіли нам по 10 талярів на місяць давати...»²⁶. Серед 150 вояків полковника Апостола був і майбутній полковий осавул Прилуцького полку Війська Запорозького Михайло Мовчан²⁷.

За участь у битві під Віднем 12 вересня та загалом Віденській кампанії 1683 р. П. Апостол-Щуровський отримав привілейний лист на відновлення Брацлавського полку²⁸. Він відзначився у Буковинському поході 1685 р. до Молдавського та Волоського князівств, який відбувся на чолі з великим коронним гетьманом С. Яблоновським. Коронний гетьман у своєму щоденнику відзначав, що «до Волох для язика пан Апостол полковник козацький виправлений, який далі ніж було треба пішов, а сердар (воєначальник. – *Авт.*) Волоський зі сотнею турків пішли переслідувати його. Він (Апостол. – *Авт.*) їх усіх розгромив, сердар ледве втік, кільканадцять язиків Волоських і Турецьких привів»²⁹.

Після повернення з походу, у тому ж 1685 р., П. Апостол-Щуровський наклав повинність збору борошна на шляхетські маєтності Єльців. Джерела засвідчують, що у 1687 р. козаки полку Апостола-Щуровського дислокувалися в Брагінському повіті на Брацлавщині³⁰.

Восени 1691 р. полковник Апостол-Щуровський за наказом «козацького комісара» Речі Посполитої С. Друшкевича намагався завадити підрозділам Семена Палія, які ходили у похід на Білгород-Дністровську (Аккерманську) фортецю, повернутися на Фастівщину. Поблизу Паволочі

²⁴ Helcel A. Listy Jana Sobieskiego do żony Maryi Kazimiry. Kraków, 1860. S. 375.

²⁵ Цит. за: *Кочегаров К.* Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. Москва, 2008. С. 631.

²⁶ Там же.

²⁷ *Чухліб Т.* Прилуцький козак Михайло Мовчан – учасник Віденської битви 1683 р. // Чорноморська минувшина. 2018. Вип. 13. С. 3-10

²⁸ AGAD, Biblioteka Ordynacji Zamoyska, № 3036, ark. 276.

²⁹ Dyarusz prawdziwej relacyi praeclare gestorum woyska JKM ci i Rptey na kampanii w R. 1685 po wielu mieyseach, a ocbliwie w Woloszech // Biblioteka starożytna pisarzy polskich. T. V. Warszawa, 1844. S. 241-246.

³⁰ *Антонович В.* Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1716). С. 53.

відбулося протистояння між паліївцями і пропольськими козацькими частинами, внаслідок чого козаки П. Апостола-Щуровського не підтримали дій свого полковника та вбили його.

7. Станіслав Кобелзький – нобілітований шляхтич, полковник Війська Запорозького, ротмістр

Станіслав Кобелзький (Кобелський) протягом 1676–1682 рр. був полковником правобережного Війська Запорозького, входив до старшини наказного гетьмана Євстафія Гоголя³¹. Його полк розташовувався у Димерському старостві на Київщині. Козацький полковник Кобелзький брав безпосередню участь у Віденській битві на чолі 70 вояків «волоської кінноти», які були записані як хоругва київського каштеляна Ф. Дзедушицького³². Протягом 1683–1686 рр. С. Кобелзький був ротмістром коронного війська Речі Посполитої. У 1686 р. універсалом Яна III Собеського призначений «генеральним адміністратором» Богуславського і Корсунського староств Київського воєводства.

8. Костянтин Чечель – шляхтич, сотник Війська Запорозького, ротмістр

Костянтин Чечель походив з шляхетського роду Чечелів, який проживав на Брацлавщині. За переказами, Чечелі-Новоселецькі походили від литовського боярина Андрія Судимонтовича, хоча їхнє родове прізвисько має тюркське коріння. Родовим маєтком брацлавських Чечелів було село Кузминці у Брацлавському воєводстві. У 1622 р. вінницький підстароста Григорій Судимонтович Чечель заснував село Чечелівка. Наприкінці 1650–1670-х років багато представників родини Чечелів було задіяно у найманих формуваннях Війська Запорозького. Братом Костянтина був Дмитро Васильович Чечель, який у 1674 р. перейшов з Правобережжя на Лівобережжя та очолював полк серденят у війську гетьмана І. Мазепи. Родина лівобережних Чечелів проживала в селі Тростянці на Борзнянщині.

У Віденській битві К. Чечель очолював 83 панцерних кіннотники, які, очевидно, були козаками правобережного Війська Запорозького й вияви-

³¹ Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДАУЛ). ф. 9: Львівський градський суд, оп. 1, спр. 65, арк. 397; Акты ЮЗР. Т. XII. Санкт-Петербург, 1882. С. 789-790; Biblioteka Naukowego Zaklada imenia Ossolińskich, rkps. 250/II, ark. 162; Крикун М. Між війною та радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Київ, 2006. С. 321

³² Чухліб Т. Відень 1683... С. 87.

лися задіяними на всіх її локаціях³³. Панцерна хоругва ротмістра К. Чечеля відзначилася в усіх військових операціях Віденської кампанії 1683 р.

9. Яків Потапенко – сотник Запорозької Січі

Король Ян III Собеський ще наприкінці 1682 р. на гроші австрійського цісаря Леопольда I сформував корпус на чолі з коронним надвірним маршалком Речі Посполитої Ієронімом Любомирським, який складався з 2 тисяч 800 вояків³⁴. До цього корпусу було включено й 145 українських козаків як окрему хоругву під керівництвом сотника Запорозької (Чортотлицької) Січі Якова Потапенка. Наприкінці березня 1683 р. з королівського скарбу було виплачено місячне жалування для цієї сотні³⁵.

У другій половині червня 1683 р. корпус Х. Любомирського було направлено до Австрійської імперії, де він 20 липня з'єднався з військом австрійського князя Карла V Лотарінгського. Той за дорученням цісаря Леопольда I та імператорської Військової Ради здійснював керівництво основними силами австрійської армії. Українці разом з поляками і австрійцями брали участь у локальних боях з турками, а також відзначилися у битвах за Братиславу та Бісамберг.

Після того, як османська армія оточила Відень, а імператорська армія відступила на лівий берег Дунаю, необхідно було отримувати інформацію про стан ворожих сил. Князь Лотарінгії доручив Любомирському захопити у полон турків. У свою чергу, коронний воєначальник дав відповідний наказ козацькій старшині. Однієї липневої ночі 4 українських козаків з сотні Я. Потапенка переправилися через річку Дунай і захопили у полон двох турків, які надали потрібні свідчення про кількість та боєздатність армії Кари Мустафи.

Документ під назвою «Реєстр козаків сотника Потапенка Й К Мці Запорозьких»³⁶ було укладено 27 березня 1683 р. в королівському замку в містечку Яворів на Львівщині. До цього Реєстру було внесено таких учасників битви під Віднем 12 вересня: сотник Яків Потапенко, осавул Федір Літинський, хорунжий Лукаш Грицкевич, отаман 1-го куреня Іван Столяренко та козаки його куреня – Грицько Морткович, Мартин Заброд-

³³ Там само. С. 86.

³⁴ *Wimmer J.* Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy. S. 153; *Piwariski K.* Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny. Krakow, 1929. S. 25-29.

³⁵ AGAD, f. «Rakhunki nadvirmii», № 7, k. 505.

³⁶ AGAD. ASK., sign. 3. Опубліковано: *Wagner M.* Zrodla do dzieiow wojny polskotureckiej w latach 1683–1699. Oświęcim, 2016.

ський, Лук'ян Кравченко, Алоїзій Засулич, Іван Котлович, Лесько Черняк, Яків Похиленко, Фесько Славацький, Андрусь Лучика, Савка Гаврилович. До 2-го куреня на чолі з отаманом Іваном Косенецьким входили козаки Петро Андрусевич, Гаврило Метельський, Дем'ян Похиленко, Федір Андруленко, Ілько Москаль, Омелян Шибка, Степан Карпович, Микита Данильчик, Кирило Хватко, Семен Булисенко. До 3-ої сотні на чолі з отаманом Кирилом Клосовським входили козаки Самійло Максимович, Дем'ян Смоленко, Євтух Матвієнко, Карп Максименчик, Ілля Боремкович, Самійло Гаврилович, Ярмола Омельченко, Іван Болошенко, Денис Злотар, Фецько Ярмольчик, Яків Залізняк, Семен Скорупенко, Харко Остушець, Ярмола Кияшкевич, Кучма Глинянчик.

До 4-го куреня на чолі з отаманом Яцьком Федоровичем входили Данило Михайлович, Богдан Харченко, Омелько Секерчин, Томаш Жучко, Степан Іванчук, Яким Бондаренко, Лесько Латонкевич, Дмитро Райченко, Федір Жеребилович, Денис Голодний, Василь Ставчук. До 5-го куреня отамана Данила Павлицького – Яків Скрипкевич, Опанас Самойлович, Андрій Духоносець, Карп Лавринович, Хведько Кампанчик, Лаврін Гринкевич, Андрушко Яковчик, Кияш Дубівка, Семен Борщевич та Яцько Слюсаренко. До 6-го куреня на чолі з Микитою Усановичем входили Михайло Стефанович, Димитро Яцкович, Федір Коритенко, Онисько Павлович, Дем'ян Куриленко, Яким Васильчук, Василь Драбинка, Кирило Косарженко, Гаврило Лещенко, Максим Федоренко та Самійло Дрозд. До 7-го куреня отамана Наума Міхненка входили: Яцько Матвієвич, Василь Дошенкович, Андрій Якимовенко, Кузьма Боченко, Денис Зайченко, Остап Потиміч, Михайло Димитрак, Федір Ситницький, Омелян Муховецький, Савка Дмухович, Корній Яворчик та Захарко Мхирецький.

До 8-го куреня на чолі з Самійлом Донцем – Стефан Кроцкович, Яцько Шибальчик, Наум Куриленко, Євтух Данилецький, Яцько Гавриленко, Сенько Куриловський, Василь Жиденко, Яким Самотушець, Андрій Наумелич. Козаками 9-го куреня на чолі з отаманом Федором Зимницьким були: Савка Корнієнко, Василь Жукович, Дем'ян Євтушенко, Семен Котляренко, Петро Шпакович, Іван Рутинець, Семен Тримайлович, Богдан Сапоносенко, Денис Сватенко та Опанас Стецкевич. До 10-го куреня Тимоша Попенка входили: Іван Мрокович, Хведько Харкевич, Тарас Іванович, Остап Бутенко, Денис Білоцеркович, Семен Василевич, Мартин Савчич та Василь Сурменко.

До 11-го куреня отамана Гаврила Демчича записалися козаки Семен Луска, Семен Сидоренко, Максим Захарченко, Опанас Литка, Семен Гаврилович, Дем'ян Костевич, Корній Фастовець, Іван Паволоцький, Харко Шершин, Гаврило Бузитенко, Павло Скробчик. 12-й курінь сотні

Запорозької Січі очолив отаман Лесько Копитник, а козаками тут були Федір Мойсієвич, Данило Яковчик, Лук'ян Остапецький, Омелян Маковчик, Андрусь Передайло, Ілиця (Піса) Савченко, Іван Опанатович, Денис Курилович, Максим Голдецький та Семен Кипратенко.

10. Чомуха – сотник Війська Запорозького

Шлях передового підрозділу козацтва на чолі з полковником Павлом Апостолом-Щуровським та сотником Чомухою пролягав за таким маршрутом: Біла Церква – Паволоч (Овруч) – Львів – Краків – Белськ – Ліпнік – Оломовец – Брно – Тульн – Відень. Ось як про це засвідчував один з учасників Віденського походу, київський козак Кирило Петренко: «пішов він з Києва минулого літа [1683 р.] до Білої Церкви зійшовся там з Чомухою ватажком, який з своєвільними... пішов до Польщі в семи-десяти конях»³⁷.

Отже, у Віденській битві разом з сотнею П. Апостола-Щуровського (150 козаків) та сотнею Я. Потапенка (145 козаків) взяло участь ще 70 козаків-кіннотників на чолі з білоцерківським сотником Чомухою. До його сотні входили козаки Кирило Петренко, Семен Бут, Іван Правда, Таран, Ярема, Логойко, Яковець, Костюшко, Іванко, Лукіян, Петро та Микитка з Київщини.

11. Іван Сірко (молодший) – старшина Запорозької Січі, ротмістр

Іван Сірко був прийомним сином кошового отамана Івана Сірка (у тогочасних документах його ще називали «хрещеним сином Сірка»³⁸). На Січі його також іменували Іваном Татариним³⁹, з огляду на що можна припустити, що за походженням він був кримським татариним. Зустрічається і друге прочитання його імені – Роман⁴⁰.

Він перебував у складі посольства Запорозької Січі до Москви у грудні 1678 р. Цю представницьку делегацію очолював полковник Федір Шепель, а серед її складу, згідно з реєстром, був також «Іван Сірко, вихованець кошового»⁴¹. У 1679 р. Іван Сірко-молодший відправився разом з посольством Січі, що супроводжувало таємного королівського

³⁷ РГАДА, ф. 124, оп. 1: 1684, д. 5, л. 13-14; *Кочегаров К.* Указ. соч. С. 631.

³⁸ Там же.

³⁹ РГАДА, ф. 79, оп. 1, д. 195, л. 540-541.

⁴⁰ *Мицик Ю.* З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 5. Київ, 2005. С. 558-579.

⁴¹ РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 146, л. 2.

посла, білоцерківського протопопа Семена Зарембу, до Варшави. Спочатку козацьке посольство, яке складалося з 100 козаків на чолі с старшинами Григорієм Івановським і Трохимом Тимошевським, зустрілося з великим коронним гетьманом Станіславом Яблоновським у Львові. А 12 листопада запорожці прибули до Жовківського замку на переговори з королем Яном III Собеським. 16 грудня того ж року 86 козаків виїхало до Білої Церкви на зимівлю, але у Жовкві залишився при королівському дворі Іван Сірко-молодший разом з 14 козаками⁴².

Названий син Сірка отримав від короля сукна на кілька кунтушів, атласа і китайки на два жупана. Цікаво, що на початку березня 1680 р. Івана Сірка-молодшого було поранено у сутичці з турками на Поділлі. У 1682 р. король Ян III Собеський відправляв закличні універсали на Запорозжя, де згадував, що у його війську служить син знаменитого кошового, та писав, що «Сіркового сина задля пам'яті і заслуг його батька пригорнув до себе»⁴³. 12 вересня 1683 р. Іван Сірко-молодший, очевидно, взяв участь у Віденській битві.

Прикриваючи відхід королівського війська, один з козацьких підрозділів разом з хоругвами Корони Польської залишився обороняти фортецю Унгвар (суч. місто Ужгород). Унгварську фортецю неодноразово штурмували загони курців, які підтримували Османську імперію. У ніч з 30 на 31 грудня 1683 р., як стверджує джерело, при обороні мурів Ужгорода Іван Сірко-молодший загинув⁴⁴.

12. Станіслав Друшкевич – любачівський каштелян, ротмістр, комісар Війська Запорозького

Станіслав Сигізмунд Друшкевич народився у 1621 р. в місцевості Забаб'є (за «Бабиною горою») неподалік м. Любліна⁴⁵ й, очевидно, був за походженням русином. Під час Жовтоводської 1648 р. та Батозької 1652 р. битв потрапляв у полон до козаків Б. Хмельницького. У 1654 р. був ротмістром «татарської» хоругви війська Речі Посполитої, у 1659 р. – стражник дивізії коронного обозного А. Потоцького, яка дислокувалася в Україні. Неодноразово він перебував у складі польських посольств до Кримського ханату та Шведського королівства. Галицький війський, парнавський підстолій і стольник (1660), полковник (1678), любачівський

⁴² AGAD. ASK., sign. 3, kn. 7, ark. 453; *Мицик Ю.* З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року. С. 558-579.

⁴³ *Кочегаров К.* Указ. соч. С. 108.

⁴⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, teki Narushevich, rkps. 180, ark. 41-42.

⁴⁵ Stanisław Zygmunt Druszkiewicz. Pamiętniki 1648–1697 / Oprac. Marek Wagner. Siedlce, 2004.

каштелян (1680–1684), хелмський каштелян (1685–1690), посол багатьох сеймів. Вдруге був одружений на доньці волинського каштеляна Ф. Ледуховського.

Брав безпосередню участь у Віденській битві на чолі 105 вояків панцерної кінноти. Королівським універсалом у грудні 1683 р. призначений комісаром (регіментарем) над козаками правобережного Війська Запорозького і перебував на цій посаді до 1692 р. Підтримував стосунки з гетьманами Війська Запорозького С. Куницьким, А. Могилою, Гришком, Самусем, а також полковниками С. Палієм, С. Корсунцем. І. Киліяном, Я. Гладким та іншими. Очільник польських військ на Волині у 1693–1697 рр. Автор брошури у віршах, де описувалася перемога Яна III Собеського під Войниловом під назвою «*Vog zaplac Nayiasnieyszemu y piezwyciezonemu Janowi III...*» (1677), та коротких щоденникових записів за 1648–1697 рр. Добре знав українську мову.

13. Міхал Ремізіан Грохольський – хорунжий Брацлавського воєводства, полковник

Міхал Грохольський народився у 1643 р. Він був хорунжим Брацлавського воєводства. Проживав у Макарові на Київщині. Виховувався у родині гусарського ротмістра Андрія Грохольського (шляхтич гербу «Сирокомля») та Олени з родини Макаревичів-Іванишевичів. Брав участь у Чуднівській битві 1660 р. Мав маєтності у Волинському та Київському воєводствах. На чолі гусарської хоругви брав участь у битві під Хотиним в 1673 р.

До корпусу Любомирського входило кілька хоругв, жовніри до яких набиралися на землях України-Русі. Такою, наприклад, була панцерна хоругва полковника М.Р. Грохольського, до якої набиралися вояки-шляхтичі та їхні «пахолки»-селяни з містечка Макарова та навколишніх сіл на Київщині. Вони взяли активну участь у Віденській битві 12 вересня 1683 р. Після Віденської кампанії М. Грохольський виконував обов'язки секретаря посольства Речі Посполитої до Кримського ханату в 1700 р. У 1703 р. він склав передсмертний тестамент у Львові.

14. Якуб Менжинський – шляхтич, «старший» над козацьким набором

Головним «затягом» українців мав керувати шляхтич, полковник Якуб Менжинський. Однак він притримав у себе 30 тисяч літрів, які йому видав папський нунцій Опціо Палавічіні. Саме завдяки такому вчинку полковник викликав велике невдоволення у дружини Яна III Собеського, королеви Марії Казимири д'Аркен («Марисеньки»), якій було доручено

наглядати за вчасним набором правобережних полків⁴⁶. «З великим трудом добула гроші (для козаків. – *Авт.*) від нунція і згадала, чого він їх не бажав давати. ...Менжинський розказав нунцієві і краківському каштелянові [Потоцькому], що залишив тут у мене і в біскупа київського 30 тисяч ліврів, сказав, що я вручила [їх] Оссовському (краківський священник. – *Авт.*), тим часом ніхто з нас про це не знав, бо Менжинський від'їхав не побачившись зі мною»⁴⁷, – скаржилась Марія Казимира своєму чоловікові у вересні 1683 р.

Однак згодом Ян III Собеський відповідав, що сам Менжинський вирішив не видавати гроші козакам до битви, щоб ті з ними «назад не втекли». «Тут у Польщі маєте барва, а там у війську у короля, як швидко прийдете, будете мати гроші»⁴⁸, – говорив Я. Менжинський прибулим до нього козакам. Затримка з виплатою для окремих козацьких підрозділів, які вже з кінця серпня 1683 р. перебували у Львові, стала однією з головних причин їхнього невчасного прибуття до табору Яна III Собеського.

Перебуваючи під чеським містом Модричем, 29 серпня польський король згадав у листі до своєї дружини Марії Казимири: «...Що до краю: не має у світі нічого подібного, земля краща, ніж в Україні»⁴⁹. Разом з тим, Ян III Собеський звертався до королеви з питанням: «А що чути про Козаків повідомляй мене і, приспішити їх за мною, повідомивши також Менжинському, чого відразу не одізався до мене...»⁵⁰. Через два дні з-під австрійського Гейлігенбронна командувач армії Речі Посполитої вже скаржився на те, який «злий чоловік п. Менжинський: вже був у Львові, а не пише ні словечка про Козаків і що вдіяв в Україні... А я не дбаю вже ні про кого, тільки про самих Козаків, за якими не раз через день сумую. Видаючи так багато коштів на них, а не мати їх вчасно..., чи можна це серце моє витримати. Тих тоді єдиних Козаків приспішити, якщо надійдуть, і під них вози давати, бо без усіх інших людей можна обійтися»⁵¹. З цих слів стає зрозумілим, наскільки важливим для польсько-литовського короля було прибуття козацьких підрозділів з України до Австрії.

⁴⁶ Maria Kazimiera d'Arguien de la Grande. *Listy do Jana Sobieskiego*. Warszawa, 1966. S. 244.

⁴⁷ Ibid. S. 244.

⁴⁸ *Listy do Maryceńki*. T. 2. Warszawa, 1973. S. 241.

⁴⁹ Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. *Listy okresu odsieczy wiedeńskiej*. S. 29; *Helcel A.* *Listy Jana Sobieskiego...* S. 375.

⁵⁰ *Listy do Maryceńki*. S. 197.

⁵¹ *Wimmer J.* *Planowanie i realizacja odsieczy Wiednia w 1683 r. // Studia i materialy do historii wojskowosci*. Warszawa, 1984. T. XXVII. S. 162.

Всупереч вчинку Я. Менжинського, який зник зі Львова (щоправда, як з'ясувалося, він все ж таки приєднався до королівських військ у другій половині вересня), після завершення переправи війська Корони Польської, 9 вересня о п'ятій годині ранку, король знову згадує про козаків: «Списи і гармати не прислали; але що це з огляду на те, коли Козаки з Менжинським не зможуть прийти вчасно, які єдині були найпотрібніші, особливо при переході через ті лихі гори і ліси. Але нехай, у всіх справах воля Божа»⁵². У той же час (8 вересня) папський нунцій у Кракові повідомляв до Рима, що «напливають щораз нові козаки, які скоро висилаються до королівського обозу, зважаючи, що це найкраща піхота, яку можна виставити проти турків»⁵³.

15. Ян Міхал Мислішевський – чернігівський хорунжий, полковник Війська Запорозького

Королева Марія Казимира за допомогою іншого українського шляхтича, Яна Міхала Мислішевського, змогла відправити до Австрії близько тисячі козаків, серед яких, зокрема, були підрозділи В. Іскрицького і Даровського. Я.-М. Мислішевський добре знав українську мову, адже з 1665 р. був чернігівським хорунжим. Незважаючи на те, що територія колишнього Чернігівського воєводства Речі Посполитої входила до складу Лівобережного Гетьманату, а отже була підпорядкована Московській державі, польські урядовці й надалі формально обіймали «чернігівські» уряди.

Одночасно Мислішевський обіймав посаду коменданта Кам'янець-Подільської фортеці з другої половини 1660-х і до 1672 р. Після цього він став помічником кам'янецького старости М. Потоцького під час облоги міста османським військом. Розпочав переговори з кримським ханом Селім-Гіреєм щодо здачі Кам'янця-Подільського турецькому султану Мегмеду IV Мисливцю, а також був у складі капітуляційної комісії з польського боку⁵⁴. У 1675 р. за дорученням короля Речі Посполитої Яна III Собеського Я.-М. Мислішевський проводив переговори з гетьманом Війська Запорозького П. Дорошенком⁵⁵. Протягом 70–90-х років XVII ст.

⁵² Helcel A. Listy Jana Sobieskiego. S. 381.

⁵³ Цит. за: Назарко І. Блаженний папа Інокент XI і Україна // Юрій Франц Кульчицький і козаки герої віденської перемоги 1683 р. Філадельфія, 1983. С. 56.

⁵⁴ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: Політичний портрет. Київ, 2011. С. 405.

⁵⁵ Biblioteka Książąt Crartoryskich w Krakowie, rkps. 423, ark. 269-270.

був послом (в тому числі і директором) сеймика Подільського воєводства, а також послом від подільського шляхетства на сейм Речі Посполитої⁵⁶.

16. Криштоф Ласко – шляхтич, полковник Війська Запорозького, ротмістр

Шляхетська родина Ласків з давніх часів проживала на історичній Київщині, хоча інші відгалуження цього старовинного руського роду мешкали на Волині. Зокрема, ще у 1528 р. один з волинських «панів» Ласків воював у складі війська Великого князівства Литовського проти татар, хоча на середину XVI ст. цей рід попав у васальну залежність від більш могутніх місцевих князів. Михайло Олехнович Ласко протягом 1578–1607 рр. займав уряд земського підсусідка у Київському воєводстві. Очевидно, що саме він і був дідом одного з героїв Віденської битви. Цікаво, що Михайло Ласко був одружений з Овдоттею Василівною Домонтівною, яка мала князівське походження. У 1629 р. чотири представники роду Ласків-Черчицьких мали у власності до 50 селянських димів.

З початком революції на чолі з Богданом Хмельницьким одна частина представників цього відомого українського шляхетського роду продовжувала служити на боці коронного війська, однак інша перейшла на бік повстанців. Серед останніх був і Криштоф Ласко, який народився близько 1630 р. Відомо, що у 1659 р. Криштоф Ласко вже був охотницьким полковником Війська Запорозького. У тому ж році він очолював послів від гетьмана Івана Виговського у Варшаву, які подали королеві «супліку» про внесення змін до Гадяцької угоди. Після скинення І. Виговського К. Ласко перебував в опозиції до уряду гетьмана Юрія Хмельницького, а в 1663–1664 рр. взяв участь у поході короля Речі Посполитої Яна II Казимира в Лівобережну Україну – його полк входив до підрозділу під керівництвом Стефана Бідзінського. 18 серпня 1665 р. як сердюцький полковник К. Ласко присягнув на вірність Петру Дорошенку й серед інших підписав присягу як «Лашко». Однак з часом не підтримав протурецьку орієнтацію гетьмана та перейшов на бік його супротивника – Михайла Ханенка. У липні 1667 р. він розбив татарський чамбул поблизу Сатанова, а в жовтні 1670 р. Криштоф Ласко виступав королівським комісаром, який від імені великого коронного гетьмана Я. Собеського складав у Білій Церкві реєстр скарг на дії польських жовнірів. Тоді ж він мав домовитися про вивід з Димера полку Я. Пива, вояки якого завдавали великих збитків місцевому населенню.

⁵⁶ Akta sejmiiku podolskiego in hostico 1672–1698 / Wyd. J. Stolicki. Krakow, 2002. S. 18-20, 21-22, 34-35 та ін.

Під час походу великого коронного гетьмана Я. Собеського у 1671 р. Криштоф Ласко воював на його боці, а в 1672 р. у ранзі поручика очолював оборону Немирова від татар. Невдовзі він взяв участь у битві з турками під Хотиним у 1673 р., а наступного року знову відбив татарський напад на Брацлавщину. Після смерті наказного гетьмана Правобережної України Євстафія Гоголя на початку 1679 р. Ласка призначили «старшим» над місцевим козацтвом, але на цій посаді він перебував лише до кінця наступного, 1680 р.

Під час Віденської битви шляхтич-козак Криштоф Ласко очолював не козаків, а хоругву знаменитих «крилатих» гусар, яка складалася з 131 шляхтича та була сформована на кошти великого коронного підскарбія Андрія Яна Морштина. Як відомо, саме завдяки навальній атаці гусарських підрозділів коронного війська на позиції великого візира Османської імперії Кари Мустафи і вирішилася доля самої битви 12 вересня 1683 р. Можливо, що в обозі гусарської хоругви Криштофа Ласка знаходилися українські міщани з поліського містечка Народичі, а саме: вїйт Матвій, Семен Проховничий, Федір Ткачук, Грицько Швець та Степан Бойко. За заслуги у Віденській кампанії К. Ласко був призначений димерським старостою у Київському воєводстві.

У 1685 р., як один з командирів віденських «крилатих гусар», Криштоф Ласко очолював 20 хоругв, які обороняли місто Тереховлю від нападу турецького війська. У 1686 р. на чолі 30 хоругв він здійснював облогу Кам'янця-Подільського, а потім брав участь у поході Яна III Собеського до Молдавського князівства у 1691 р.

Криштоф Ласко був одружений з Мариною Потоцькою, мав доньку Марину та сина Петра. За особистим дорученням короля Яна III Собеського у 1692 р. він проводив переговори ще з одним учасником Віденської кампанії 1683 р., правобережним полковником С. Палієм. Головним завданням Криштофа Ласка під час перебування у Фастові було переконати Палія в тому, щоб він не підтримував стосунки з лівобережним гетьманом І. Мазепою та не писав листи до московських царів з проханням про надання протекції.

Димерський староста Речі Посполитої Криштоф Ласко володів поліським містечком Народичі, а також мав у власності село Білилівку на Київщині. В останньому на початку XVIII ст. проживала його дружина Марина Ласко-Потоцька. Помер «богатир з-під Відня», шляхтич Речі Посполитої та полковник Війська Запорозького у 1700 р., коли йому виповнилося близько 70 років.

17. Миколай Дяковський – шляхтич, товариш війська

Один з учасників битви під Віднем та післявіденського походу, руський шляхтич Миколай Дяковський у своєму «Щоденнику Віденської оказії» в записі за 5 листопада 1683 р. залишив свідчення про те, як українські козаки уникали хвороб та захищалися від холодних ночей: «Особлива справа, коли Козаки, щоб не було якоїсь лихоманки вже довгий час випивають перед сном мірку горілки з порохом до стрільби. Замість пороху вживають інколи й попіл. І то, виявляється, ефективні ліки». Цікаво, що у даному випадку поляк повторив спостереження француза Гійома Левассера де Боплана, які той записав майже за 40 років до віденських подій й опублікував у своєму щоденнику в 1651 р.: «Я бачив козаків, хворих на лихоманку, які, щоб одужати, не вживали нічого іншого, окрім півзаряду гарматного пороху: розвівши його навпіл і випивали... Я бачив також, як інші брали попіл і змішували його з горілкою, як говорилося вище, і випивали з таким же результатом»⁵⁷. Про важливість лікувальних процедур засвідчувала надзвичайно велика смертність серед вояків Речі Посполитої – майже 5 тисяч захворіло, а частина вмерла внаслідок дизентерії (червінки) та інших хвороб. Так, зокрема, на початку жовтня 1683 р. померли вінницький староста С. Ходоровський та волинський каштелян С. Ледуховський. Тяжко хворими під час походу були київський каштелян Ф. Дзедушицький і навіть сам польний гетьман, волинський воєвода М. Сенявський, який помер на завершальному етапі походу до Угорщини і Словаччини, у листопаді 1683 р.

18. Бальцер Вільга – шляхтич, ротмістр «волоської» кінноти

Бальцер Вільга народився в 1650 р. на Волині у шляхетській родині. Утримував панцерну хоругву та кілька «козацьких» підрозділів. У 1693–1696 рр. – королівський регіментар над козацтвом Правобережної України. Його резиденцією було місто Чорнобиль на Поліссі. Одружився в 1680 р. з Мариною Ласко, донькою полковника Війська Запорозького Криштофа Ласка. Мав двох синів і три доньки. Відомо, що у 1680-х роках у підрозділах Б. Вільги перебувало чимало козаків з Київщини, зокрема, козаки Манько та Кривоносенко з-під Бородянки. Вільга брав безпосередню участь у Віденській битві на чолі 48 вояків «волоської» кінноти.

⁵⁷ *Dyakowski M. Dyaryusz wiedeńskiej okazyi roku 1683. Warszawa, 1983; Боплан де Г.Л. Опис України. Київ, 1990.*

**19. Мартин Казимир Контський –
львівський каштелян, генерал королівської артилерії**

Генерал коронної артилерії з 1667 р., львівський каштелян у 1679–1684 рр., воєвода Київського воєводства у 1684 р., краківський каштелян, перемишлянський стольник⁵⁸. Навчався в Кракові, Падуї та Парижі. Певний час служив у французькому війську. У 1663–1664 рр. брав участь у поході Яна II Казимира у Лівобережну Україну. Відзначився у Хотинській битві 1673 р.

Під час Віденської битви 1683 р. очолював 90 гармашів, які входили до драгунських підрозділів. Залишив щоденник своєї участі у битві⁵⁹. Після того брав участь у Буковинській кампанії 1685 р. Керував будівництвом фортеці Окопи Святої Трійці поблизу Кам'янця-Подільського. Написав щоденник Віденського походу. Серед щоденникових записів М. Контського зустрічаємо і такий: «Таке було місце на тих горах, де ми билися, що на землі, на якій, здавалося, не було перешкод, наближуючись, ми знаходили чи рів жахливо глибокий, чи виноградники з кам'яною огорожею, з неї на декілька локтів треба було стрибати або перелізати. І так постійно одна перешкода за іншою, аж до самих турецьких наметів...»⁶⁰.

1 серпня 1684 року був призначений київським воєводою. Осінню 1685 р. брав участь в військовому поході коронного гетьмана Станіслава Яблоновського на Буковину. 1687 брав участь разом з королевичем Якубом Людвіком в блокаді Кам'янця-Подільського. В 1691 атакував фортецю Немец (Нямт). У 1692–1695 рр. брав участь в битвах з татарами. Під час безкоролів'я 1697 р. був певними колами висунутий кандидатом на польську корону.

У 1699 р. призначений королем головою комісії, яка, за Карловицькою угодою, мала забирати в турків Кам'янець-Подільський. За успішно проведену акцію 22 вересня 1699 р. був призначений сеймом комендантом кам'янецької фортеці. Невдовзі відмовився від посади, залишившись летичівським та кам'янецьким старостою. 6 червня 1700 р. сприяв наданню магдебурзького права селищу Окопи Святої Трійці на Поділлі.

30 травня 1702 р. призначений краківським воєводою. З 25 травня 1706 р. – краківський каштелян. Наприкінці життя отримав дозвіл короля

⁵⁸ Polski Słownik Biograficzny. T. XII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1966–1967. S. 316–319.

⁵⁹ *Kątski M.* Diariusz wyprawy wiedeńskiej króla Jana III w roku 1683. Warszawa, 2003.

⁶⁰ *Ibid.*

на передачу посади генерального подільського старости своєму сину Яну Станіславу.

20. Ян Стадницький – шляхтич, ротмістр

Ян Францішек Стадницький, іноді Ян Адам Стадницький гербу Шренява (пол. Jan Adam Stadnicki; 1656 – 13 серпня 1713, Красностав) – польський шляхтич, урядник, державний, політичний і військовий діяч Речі Посполитої⁶¹. Волинський воєвода. Народився 1656 р. Батько – Вікторин Стадницький, матір – Тереса Томіславська.

Військову службу розпочав до 1667 р. в складі панцерної корогви, якою після 1668 р. командував польний коронний гетьман Дмитро Юрій Вишневецький. У 1673–1679 рр. мав ранг поручика. 19 жовтня 1685 р. отримав королівську декларацію щодо призначення його на посаду хорунжого надвірного коронного. З 1693 р. вживав заходів для отримання посади волинського воєводи.

Помер 13 серпня 1713 р. в м. Красностав. Був похований 28 лютого 1714 р. в м. Лісько.

21. Йосиф Шумлянський – шляхтич, єпископ Львівського православного єпископства, ротмістр⁶²

Народився Іван (Йосиф) Шумлянський 1644 р. на західноукраїнських землях у сім'ї православного шляхтича з гербу «Корчак» Євстафія-Станіслава Шумлянського та Ганни Гошовської з гербу «Сас». Свою кар'єру розпочинав саме як військовий, адже у 60-х роках XVII ст. бачимо його у ранзі товариша (ротмістра) панцирної корогви війська Речі Посполитої. Він брав участь у багатьох військових операціях Корони Польської, зокрема, відзначився під час Чуднівської битви 1660 р. з військами Московського царства⁶³.

⁶¹ Palkij H. Stadnicki Jan Franciszek h. Szreniawa (zm. 1713) // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa–Kraków, 2002. T. 41. S. 389-391.

⁶² Підрозділ написано на основі: Чухліб Т. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський – військовий діяч та дипломат Корони Польської (60-ті роки XVII – початок XVIII ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 21: Skripta Manent: Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. Львів, 2012. С. 787-801.

⁶³ Шараневич И. Йосиф Шумлянський, руский єпископ Львовский от г. 1667 до г. 1708. Биографический начерк с портретом. Львов, 1896; Andrusiak M. Jozef Szumlanski: pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708). Zarys biograficzny. Lwow, 1934; Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянський и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянского. Львов, 1935; Андрусак М. Боротьба за єпископську катедру

Важко сказати, що спонукало молодого офіцера у 23-річному віці претендувати на місце єпископа Львівської православної митрополії після смерті у 1667 р. Арсенія Желіборського. Адже на той час він не лише не мав якогось церковного сану, але й не був навіть ченцем. Тим не менше, львівський шляхтич Іван Шумлянський в результаті виборів місцевого духовенства та потужної підтримки світського шляхетського «лоббі» виборів дуже престижну і впливову церковну посаду єпископа.

Розпочав свою світську політичну кар'єру Йосип Шумлянський із запрошення королем Речі Посполитої Міхалом Корибутом Вишневецьким до участі в комісії між Короною Польською та правобережним Військом Запорозьким, яка відбувалася в Острозі у 1670 р. За наказом Яна III Собеського влітку 1682 р. львівський єпископ вислав у Лівобережну Україну з таємними листами чотирьох своїх ченців-агентів – Йосифа (з-під Городища), Феодосія Храпкевича та Іону Зарудного з Крехівського монастиря, а також ігумена Золочівського монастиря. Вони повинні були агітувати жителів лівобережних полків переходити на службу до польського короля. Зокрема, в королівських універсалах, які вони мали оголошувати старшинам і козакам, говорилося, що Річ Посполита поступилася туркам частиною Правобережжя лише з метою утримання України під козацькою владою, а Москва не може володарювати над правобережними українськими землями, бо віддала їх султану. Представникам Йосипа Шумлянського доручалося відвідати такі полкові міста Лівобережної України, як Полтава, Переяслав, Ніжин, Чернігів, а також Новгород-Сіверський та Київ. Крім того, Ф. Храпкевич мав при собі рекомендаційні листи від коронного гетьмана С. Яблоновського до колишнього київського полковника К. Солонини та брата П. Дорошенка Григорія.

У літописі Підгорецького монастиря його автор серед інших залишив і такий запис: «Року Божія 1683, найяснійший король його милість Іоан Третій з військами ходив під Відень, турків побідив, був в тій побіді зь королем преосвященний єпископ львівський Іосип Шумлянський». І справді, православний ієрарх Йосип Шумлянський у 1683 р. несподівано змінив єпископську рясу на військові обладунки: згідно з записами компуту військ Речі Посполитої, що зібралися на 1 серпня для участі у поході

(картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) // Записки Чина св. Василя Великого. Т. 6. Вип. 1-2. 1935. С. 113-115; Франко І. Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668–1708 рр. і заведення унії в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 47. Київ, 1986. С. 143–157; Його ж. Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683–1686 рр. // ЗНТШ. Т. 39. Львів, 1901. С. 1-5; Франко І. (Мирон). Йосип Шумлянський, последний православный епископ львовский и его «Метрика» // Киевская старина. Т. 33. Киев, 1891. С. 337-362.

під Відень, «біскуп львівський» очолював приведену зі Львова хоругву панцерних кіннотників, що складалася з 88 чоловік. Також відомо, що напередодні битви, 7–8 вересня, підрозділ шляхтичів з Червоної Русі на чолі з Дем'яном Шумлянським (очевидно, родичем єпископа) разом з австрійцями генерала Мерца та жовнірами Р. Рушича здійснювали розвідувальні дії в районі Віденського Лісу й мали сутичку з турецькими підрозділами Делі Умер-бея. Під час головної битви, 12 вересня, Йосип Шумлянський був поранений у ліву ногу.

Зважаючи на поранення, Ян III Собеський відправив 17 вересня 1683 р. львівського єпископа до королеви Марії Казимири у Краків, яка мала організувати йому зустріч з папським нунцієм і, за словами короля, «не затримувати там його, бо він в Україні й до Волощини буде дуже потрібним». Останнє висловлювання короля, очевидно, передбачало використання єпископа як досвідченого дипломата у переговорах з гетьманським урядом І. Самойловича під час підготовки майбутньої виправи війська Речі Посполитої до Молдавії. Крім того, Ян III Собеський передав через українця два листа до своєї дружини. У ніч на 2 жовтня поранений священник прибув до Кракова, де зустрівся з королевою. Однак таких очікуваних королівських листів він не привіз. Як виявилось, ще на території Словаччини він передав їх одному з своїх супутників, Яну Францішку Гацькому, сподіваючись, що той швидше за нього прибуде до Польщі. Але той, на жаль, спізнився і тим самим викликав гнів королеви, яка відписала про цей прикрий випадок чоловікові.

Перебуваючи під великим враженням від участі у Віденській битві, Йосип Шумлянський склав поему, де, зокрема, досить детально висвітлив її перебіг. На знак історичної перемоги над Османами єпископ наказав повісити під чудотворною іконою Теребовлянської Божої Матері у каплиці її ж імені при церкві св. Юри у Львові видобуту з його тіла кулю та прикувати її ланцюжками до срібної таблички. Напис на цій табличці був такого змісту: «Та куля, у вирішальній битві короля Й[ого] м[ило]сті Польського Яна III під Віднем з візирем і Турками, підстрелила Й[ого] м[илі]сть К. (ксьондза. – Авт.) Йосипа Шумлянського в ліву ногу, Єпископа Львівського, Адміністратора Митрополії Київської, який був попереду у тій битві при боці короля Його Милості, у неділю в полудень, тобто дня дванадцятого Вересня Року Божого 1683, а для вічної пам'яті, на образ найсвітліший Діви Теребовлянської Львівської Святого Юрія церкви дня 28 жовтня того ж року повішена».

Одужавши після ран, отриманих під Віднем 12 вересня 1683 р., львівський єпископ, що на той час виконував ще й обов'язки адміністратора Луцько-Острозької єпархії, став учасником складного і довготривалого переговорного процесу між Річчю Посполитою та Московською державою (включно з лівобережним Українським Гетьманом І. Самой-

ловича) щодо укладення Вічного миру, який мав би означати вступ росіян до антитурецької Священної Ліги. Цілеспрямована діяльність львівського єпископа сприяла включенню до тексту польсько-московського договору 1686 р. статті, де говорилося: «...що Його Королівська Величність, не звелить чинити ніякого утяження й примусу до римської віри і до унії божим церквам єпископії Луцької, Галицької, Премишльської, Львівської... та всім людям (православним. – *Авт.*), що живуть у Короні Польській і у Великому Князівстві Литовському». Зважаючи на настійливі клопотання Йосипа Шумлянського, 10 липня 1686 р. Ян III Собеський видав універсал про звільнення українського духовенства «грецького сповідання» на території Речі Посполитої від усіх податей і повинностей, залишивши їм тільки «поголовний податок».

Помер він 16 (27) липня 1708 у Львові та був похований при кафедральному соборі св. Юри. Протягом довгого часу там зберігалася його надгробна короґва, а також дерев'яна таблиця зі стислою біографією на олов'яному «наголовку».

II. Віденська кампанія 1683 р.: битви в Угорщині, Словаччині, Поділлі та Північному Причорномор'ї

22. Анджей Потоцький – краківський каштелян, командувач військами на Західному Поділлі

Анджей Потоцький «Пілава» (1620-ті – 1691) походив з українського шляхетського роду, воєвода Київського воєводства Речі Посполитої, великий коронний гетьман, краківський каштелян. Брав участь у битвах проти військ гетьмана Б. Хмельницького під Зборовом (1649) та Берестечком (1651), а також проти шведів у 1656 р. Восени 1660 р. як командир хоругви брав участь у поході в Україну та 14 жовтня відзначився в битві під Чудновим. На сеймі 1668 р. призначений київським воєводою. Учасник шляхетської конфедерації проти Міхала Корибути Вишневецького. Брав участь у битві під Хотином 1673 р., під час бою лівим крилом армії, керуючи військом разом з Дмитром Вишневецьким, зупинив турків Хусейна Паші. У 1674 р. підтримав кандидатуру Яна Собеського на королівський трон, але незабаром пішов в опозицію. Брав участь у походах в Правобережну Україну проти гетьмана П. Дорошенка. У 1675 р. командував обороною під Станіславовим, а також Калушем. Учасник Журавненської кампанії осені 1676 р. У 1682 р. став краківським воєводою і каштеляном, а у 1683 р. був залишений Яном III Собеським в країні для організації нападу на Османів на Західному Поділлі. Тоді ж здійснював загальне керівництво над козацтвом Правобережної України. Мав великі маєтності на Червоній Русі.

23. Яків Ворона – полковник Запорозької Січі

Якуб (Яків) Ворона походив з православного шляхетського роду Ворон (Вороничів). У 1669 р. підписав Глухівські статті з Москвою як хорунжий одного з піхотних полків, а на початку 1680-х років він вже був серед старшини Запорозької (Чортомлицької) Січі. У 1682 р. Я. Ворона відгукується на заклики короля Яна III Собеського та виступає одним з очільників посольства Січі до Корони Польської⁶⁴. Протягом лютого–липня 1682 р. бачимо його разом з десятком січовиків, які проживали та вели переговори у королівському замку в Яворові на Західній Україні. Наприкінці липня того року польський король вручив Якубу Вороні свій універсал від 16 липня до запорожців із закликом перейти під його протекцію та воювати проти Османської імперії. «Що від Його Королівської Милості потребує... для ... цілого народу Козацького учинити готовий»⁶⁵, – запевняв Ян III Собеський у цьому важливому документі, який після повернення до України Ворона вручив кошовому отаманові Григорію Сагайдачному (Яременко, Єремеев). Крім того, він мав особисто звернутися від імені короля до «кошового отамана, судді, писаря, осавулів і всього лицарства» Запорозької Січі.

На початку серпня Я. Ворона привіз до кошового отамана Григорія Єремеева спеціальну королівську «інструкцію» із закликом до Війська Запорозького Низового повернутися під владу Речі Посполитої⁶⁶. Однак керівництво Січі, з огляду на позицію Москви та Батурина, а також погрозливі листи з Порти і Криму, вирішило дотримуватися нейтралітету. Лише окремі запорожці з власної ініціативи збиралися у загони і відправлялися на допомогу королю. У травні 1683 р. за наказом польського короля в Україні було набрано три полки, на чолі з Семеном Корсунцем, Якубом Вороною і Калиною, кожен з яких складався з 4 сотень (тобто 400 козаків)⁶⁷.

Після Віденської кампанії 1683 р. Ворона деякий час перебував у Правобережній Україні. Близько 1689 р. він знову переходить на Запорозжя. Влітку 1689 р. Якуб Ворона від імені Коша Запорозької Січі вів перемовини з гетьманом І. Мазепою у Батурині, а потім поїхав до Києва⁶⁸.

⁶⁴ Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. Київ, 2004. С. 22.

⁶⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamoyska, jed. osz. 1188, ark. 585.

⁶⁶ Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита... С. 22.

⁶⁷ Wimmer J. Wieden 1683... S. 165.

⁶⁸ Листи Івана Мазепи / Упоряд. та автор вступ. статті В. Станіславський. Т. 1. Київ, 2002. С. 345.

У матеріалах польсько-московських переговорів, що проводилися на початку 1690 р., зазначалося: «...И в сторону царского величества перешли в прошлых годах с стороны королевского величества и многие казаки, а именно Макуха, Кулик, Ворона, не только со многими людьми, но и с пушками, однако ж де королевское величество в противность того договором на сторону царского величества не причитает»⁶⁹.

Відомо, що у жовтні 1692 р. козацький старшина Якуб Ворона очолював запорозьке посольство до Кримського ханату. Далі відомості про одного з очільників козацького корпусу під час Віденської кампанії 1683 р. в історичних джерелах губляться.

24. Федір Булюбаша (Булукбаша) – полковник Війська Запорозького

За «Ординацією плати Війську Запорозькому коштом Отця Святого Інокентія XI за субсидією Корони Польської проти неприятеля меча Святого зятягнуеного» за 1683 р. під керівництвом полковників Булукбаші та Василя Іскрицького мало перебувати по 500 козаків, Максима Булиги, Андрія Зеленецького, Казимира Станецького, Івана Дуніна-Раєцького, а також невідомого полковника (можливо, Даровського) – по 400 чоловік. Кожному з семи полковників виплачувалося 600 злотих на рік, а також голландського сукна на 132 злотих та лисичого хутра разом з витратами на кравецькі потреби – по 90 злотих. Загальна сума витрат на козацьких полковників становила 5 тисяч 754 злотих. На сімох полкових осавулів видавалося 2 тисячі 625 злотих, генеральному писарю та військовому судді – по 375 злотих, шістьом полковим писарям – 756 злотих, двадцяти трьом сотникам – 7 тисяч 245 злотих, семи полковим хорунжим – 1 тисяча 50 злотих, двадцяти трьом сотенним хорунжим – 2 тисячі 760 злотих, двадцяти трьом сотенним осавулам – 2 тисячі 576 злотих, двісті дев'яносто одному курінному отаману (десятнику) – 32 тисячі 592 злотих, двом тисячам шестистам одинадцяти рядовим козакам – 211 тисяч 491 злотий. Отже, вся грошова сума (до неї входили й витрати на «сукно») дорівнювалась 267 тисячам 599 злотим.

Припускаємо, що під прізвищем «Булукбаша» у цьому списку виступав колишній брацлавський полковник Федір Булюбаша, який підтримував гетьмана П. Дорошенка, або ж Булубаша, що у 1676 р. зазнав поразки від польських військ у Бершаді й був конвойований до Яна III Собеського.

⁶⁹ Станіславський В. Запорозька Січ і Річ Посполита. Додаток. С. 268.

25. Андрій Могила – полковник, гетьман Війська Запорозького

На жаль, документальних свідчень про його походження, місце народження та діяльність до того, як він з'явився серед козацтва Правобережної України, не маємо, крім листа з канцелярії лівобережного гетьмана І. Самойловича (1685). У ньому йдеться про те, що Могила, перед тим як перейти на правобережні землі, був «присяглий товариш з рядових компанійських козаків регіменту його милості пана гетьмана». У літописах Самовидця та Граб'янки читаємо, що він був запорозьким козаком. Ось і все, що можемо сказати про А. Могила до того, як він наприкінці 1683 р. у чині козацького полковника очолює піхотні підрозділи у війську гетьмана правобережного козацтва С. Куницького під час походу до Молдавії. Саме тоді ім'я Могили стало відомим у Правобережній Україні, що дало йому змогу невдовзі зайняти найвищу військову посаду на цих землях. За наказом польського короля Яна III Собеського С. Куницький на чолі козацького війська вирушив на допомогу молдавському господарю Петричейку в його боротьбі з турецько-татарськими загонами. 4 грудня 1683 р. під м. Тіглотиним українці перемагають нечислені турецькі відділи. Однак 30 грудня біля переправи через р. Прут поблизу с. Табок загони Буджацької та Білогіродської орд оточують козацьке військо. Під час жорстокого бою, коли «татар стратили немало», кіннота на чолі з гетьманом С. Куницьким не витримала навалного удару противника і пішла за Прут, залишивши на полі бою піхотні сотні на чолі з полковником Могилою. Останній, зненацька опинившись у скрутній ситуації, не розгубився. С. Величко свідчить, що Могила, керуючи козацькими піхотинцями, «бився з татарами цілий день і, хоч зазнав немалої шкоди від татар у своїх людях, учинив і їм такий самий ущербок». Коли настала ніч, Могила наказав переправлятися річкою по тонкій кризі, і хоча декілька козаків потонуло, козацький ватажок уникнув повної поразки, без перешкод діставшись до м. Ясс. У січні 1684 р. він разом зі своїми козаками з'являється в м. Могилів, що на Дністрі. Невдовзі тут відбулася козацька рада, яка відібрала булаву у боягузливого С. Куницького і поставила на гетьманство А. Могила. 30 січня рішення могилівської ради були затверджені польським королем.

26. Андрій Зеленецький – полковник Війська Запорозького

Андрій Зеленецький (Зеленський) у 1671 р. був наказним подільським полковником від імені П. Дорошенка. Його серед інших правобережних старшин нобілізували на коронаційному сеймі 1676 р. у Кракові.

Під 1683 р. полковник Андрій Зеленецький згадується серед інших в «Ординації плати Війську Запорозькому коштом Отця Святого Інокентія XI за субсидією Корони Польської проти неприятеля меча Святого зтягнуеного».

27. Казимир Станецький – полковник Війська Запорозького

1676 р. у Кракові відбувся коронаційний сейм, на якому було нобілітовано групу правобережних старшин. Одним з приведених до шляхетства на тому сеймі був і Казимир Станецький, про якого король Речі Посполитої у листі з-під Відня від 4 вересня згадував так: «Пишеш мені, моя дорога (королівна Марія Казимира. – *Авт.*), про якогось Станецького, який служив колись у мене. Правда то є: був потім пілігримом»⁷⁰. Очевидно, останні слова короля стосувалися того, що К. Станецький у квітні 1683 р. перейшов на службу до османського ставленника, волозького господаря Дмитрашки⁷¹. Однак невдовзі полковник Станецький знову визнав зверхність Речі Посполитої.

28. Стефан Куницький – нобілітований шляхтич, полковник, гетьман Війська Запорозького⁷²

За даними польських гербовників, у середньовічній Речі Посполитій було декілька шляхетських родин, які мали прізвище Куницькі. Найбільша з них проживала у Люблінському воєводстві, інші — на Волині і Підляшші⁷³. Згадку про шляхтичів Куницьких зустрічаємо також у матеріалах ревізій панських маєтностей, що проводилися на Київщині та Брацлавщині ще у XV ст.⁷⁴ Невідомо, до котрого з цих родів належав

⁷⁰ Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. Listy okresu odsieczy wiedeńskiej. S. 38.

⁷¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, teki Narushevich, № 180, ark. 179.

⁷² Про діяльність С. Куницького на гетьманській посаді див. ширше у параграфі 3.2. Див. також: Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–1684 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVII ст. Київ, 2000. С. 314–322; Wagner M. Stefan Kunicki: nieznaný hetman kozacký na Prawobrzezu (1683–1684) // Nad Wisła i Dnieprem. Torun, 2002. S. 62–66.

⁷³ Herbarz Polski i iminospis zaslužonych w Polsce ludzi. T. 2. Lwow, 1859. S. 80; Urbanski T. Rok 1683 na Podolu, Ukraine i w Moldawii. Lwów, 1907. S. 7; Herbarz Polski / Ul. A. Boniecki. T. XIII. Zesz. 1. Warszawa, 1910. S. 1910.

⁷⁴ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 1993. С. 148.

герой нашого нарису, однак знаємо про те, що він походив із заможної української родини, яка сповідувала православ'я.

Відомо, що у 1660 р. С. Куницький перебував у козацькому війську Ю. Хмельницького під час польсько-московсько-українського протистояння під Чудновом. Наприкінці 60-х – початку 70-х років XVII ст. бачимо його на службі у правобережного гетьмана Петра Дорошенка, під час якої, зокрема, він виконував важливі дипломатичні доручення української влади у Стамбулі. У 1672 р. він перейшов на Лівобережну Україну, де Іван Самойлович надав йому звання військового товариша і дозволив оселитися у Миргороді на Полтавщині. Невдовзі Куницький здійснив поїздку до Варшави, де отримав шляхетську нобілітацію⁷⁵.

У липні 1683 р. С. Куницький зібрав козацьку раду, яка ухвалює такі рішення: визнати протекторат короля Яна III Собеського, підтримати війну Речі Посполитої з Османською імперією і здійснити похід на турецько-татарські володіння у Молдавії та Північному Причорномор'ї.

24 серпня 1683 р. С. Куницький королівським універсалом признається гетьманом Війська Запорозького у Правобережній Україні. Йому вручаються клейноди – булава, хоругва, печать з «старожитнім гербом України». У вересні того ж року він розпочинає активні дії проти турків на Західному Поділлі, відволікаючи тим самим частину османських сил від участі у Віденській битві. У листопаді вирушив у похід проти турецьких васалів – Кримського ханату та Буджацької орди. 5 грудня того ж року козацько-молдавські війська на чолі з С. Куницьким отримали перемогу над турецько-татарськими ордами Яли-паші під м. Кіцканами, після чого рушили вглиб володінь Ногайської орди. Там вони знищили поселення навколо Білгороду та Акерману та дійшли до берегів Чорного моря, де завоювали поселення навколо Ізмаїлу та Килію.

⁷⁵ Під час поїздки взимку 1672–1673 рр. до Варшави С. Куницький, використовуючи свої впливові зв'язки (зокрема, через брацлавського підстоля, ротмістра і дипломата Олександра Клодніцького), добивається прийняття на вальному сеймі спеціальної постанови-конституції за № 39 під назвою «Нобілітація козаків Запорозьких». У ній, зокрема, відзначалося, що за «лицарську відвагу і вірність Дмитра Дмитрашку Райчу і сина його Марка Райчу, Стефана, Василя, Федора, Анастасія, Дмитра, Івана Куницьких, Ігната Думінського, оних до клейнодів шляхетства польського допускаємо і за шляхетичів вважаємо». Дана постанова-конституція була ухвалена 4 січня 1673 р. Як бачимо, С. Куницький, крім себе, подав на нобілітацію своїх найближчих родичів, очевидно, племінників – Василя, Федора, Анастасія, Дмитра й Івана. Не зрозуміло, яким чином до нобілітаційного списку потрапив впливовий лівобережний полковник Д. Дмитрашко-Райча та його син. Сам С. Куницький на допиті у батуринській в'язниці свідчив, що йому про це не було відомо. Про шляхетство Куницького та його племінників зберігаються записи під номерами 1094–1099 в книзі: *Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saes. Herby nobilitacji i indegenatow XV–XVIII w. Lublin, 2001.*

Ці бої досить детально висвітлювали тогочасні європейські газети – польські, італійські, німецькі «летючі листки». Зважаючи на гучний резонанс цих подій, польський король намагався використати інформацію про оволодіння правобережним гетьманом татарських територій на польсько-російських переговорах у Москві, змусивши останню поступитися в окремих питаннях майбутньої угоди. Перемога українців у Північному Причорномор'ї була відзначена святковою літургією у головному соборі Відня за участю австрійського імператора Леопольда I та римського папи Інокентія XI. 30 грудня біля поселення Тобак, що на північний схід від м. Рені над Дністром, війська татарського хана Хаджи-Гірея (12 тис.) протягом п'яти діб атакували козаків в оборонному військовому таборі. Не витримавши ворожого натиску, С. Куницький разом з кінними полками (2 тис.) зумів переправитися через річку і покинути табір, в якому залишалися піхотні полки на чолі з полковником А. Могилою (4 тис.), які через деякий час також вирвалися з оточення.

У лютому 1684 р. за наказом С. Куницького до Варшави прибуло посольство на чолі з генеральним писарем Пяйковським і полковником Я. Дуніним-Раєцьким. Його вимоги сприяли появі сеймових та королівських актів 1684–1685 рр., які у межах законодавства Речі Посполитої надавали певного правового оформлення козацькій колонізації Правобережної України. С. Куницький зумів відродити у цьому регіоні козацький устрій, який був знищений тут у попередні роки під тиском зовнішніх факторів. Цьому сприяла й українсько-польська військова взаємодія, яка протидіяла спробам проникнення Османської імперії до Центральної та Східної Європи.

Один з головних учасників Віденської кампанії 1683 р. з українського боку Стефан Куницький був убитий невдоволеними його діями у битві поблизу Тобацької фортеці козаками. Це трапилося під час проведення «елекційної» ради в Могилеві на початку березня 1684 р., коли він, згідно з твердженнями очевидців, «змінивши козацький жупан на чернецький одяг», збирався втекти з місця проведення ради. Як відзначалося в іншому джерелі, «гетьмана (С. Куницького) самітно вбили, ще й у вогонь вкинули»⁷⁶.

Довгий час у Богуславі проживала дружина С. Куницького. Вона постійно приймала і відправляла втікачів з Лівобережжя до свого чоловіка у Немирів. Лівобережний гетьман І. Самойлович був змушений навіть спорядити спеціальний загін, щоб захопити Куницьку, але вона вчасно втекла до резиденції правобережного гетьмана. Після смерті свого

⁷⁶ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, teki Narushevich, № 180, ark. 35.

чоловіка просила заступництва у нового правобережного гетьмана А. Могили.

Учасник Віденської кампанії увіковічений на гравюрі австрійця Й.-М. Лерха, що має назву «Зображення нападу козаків на чолі з гетьманом Куницьким спільно з валахами і молдаванами на татарів біля Дністра і перемога над татарами» (1684).

29. Василь Іскрицький – шляхтич, полковник Війська Запорозького

Ще один активний учасник Віденської кампанії Василь Іскрицький народився близько 1640 р. на Київщині в одному з маєтків київського шляхтича Михайла Іскрицького та волинської шляхтянки Єви Моржковської (рідної сестри гетьмана П. Тетері). З середини 1670-х років і до своєї смерті в 1698 р. він виступав як полковник охотницького полку правобережного Війська Запорозького. Одночасно він мав звання ротмістра коронного війська Речі Посполитої. У 1659 р. Іскрицький був нобілітований на варшавському сеймі до шляхетського стану разом з своїм братом Криштофом та іншими козаками як «заслужені у Війську Запорозькому товариші». Служив під керівництвом гетьманів Правобережної України Павла Тетері та Петра Дорошенка. Брав участь у поході польського короля Яна II Казимира у Лівобережну Україну. У 1671 р. Василь Іскрицький перейшов від Петра Дорошенка до іншого правобережного гетьмана Михайла Ханенка та у складі козацької делегації проводив переговори з коронним гетьманом Я. Собеським. Згідно з повідомленнями папського нунція Франческо Бонвічі, у 1677 р. Василь Іскрицький сформував козацький підрозділ з правобережних козаків і запорожців, який вирушив на Закарпаття для допомоги повсталим проти австрійців карпатським русинам, словакам і угорцям на чолі з Імре Тьокьолі.

Саме Василю Іскрицькому в 1682 р. Яном III Собеським була доручена відповідальна і секретна місія щодо вербування козацтва Лівобережної України для війни проти Османської імперії⁷⁷. У липні 1682 р. Василь Іскрицький прибув до Димера, де в той час базувалися головні сили правобережного козацтва⁷⁸. Посланець польського короля мав агіту-

⁷⁷ Мицик Ю. З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року. С. 558-580; Wojcik Z. Misja Bazyliego Iskrzyckiego do Kozakow w roku 1682 // States, Societies, Cultures. East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski. New York, 2004. S. 1196-2010.

⁷⁸ AGAD, Biblioteka Ordynacji Zamoyska, № 3036, ark. 252; Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. С. 21; Мицик Ю. З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року. С. 558-580.

вати правобережних козаків, щоб ті зібралися на свою раду й вирішили питання можливої допомоги польському монарху в боротьбі проти турків: «...Війську козацькому час показати світові, що не є виродками батьків своїх: та ж у них мужність у серці та християнська охота котра була в Чуднові, Підгайцях і Гадячі...»⁷⁹. Крім того, в королівській інструкції В. Іскрицькому відзначалося, що «Річ Посполита без московської допомоги Кам'янець і Поділля уступати туркам мусила, хоч і було так тяжко для себе вимовила і офірувала. Що Україна вся козакам належати має»⁸⁰. За допомогою правобережних козаків Василь Іскрицький мав розповсюдити королівське звернення і в Лівобережній Україні.

Восени 1682 р. лівобережний гетьман І. Самойлович скаржився великому коронному гетьману С. Яблоновському, що Василь Іскрицький збирав з селян, які проживали під Києвом, «стацію, чого перед тим не бувало, бо ті села є власністю різних київських монастирів»⁸¹.

Під керівництвом Василя Іскрицького у поході на допомогу Яну III Собеському під Відень восени 1683 р. брали участь сотник Павло Кавецький, а також козаки Дейнека, Піляй, Дилевський та Мартин (які невдовзі стали сотниками його полку)⁸². Після участі у Віденській кампанії 1683 р. Іскрицький неодноразово брав участь у походах проти турків і татар до Молдавії та Північного Причорномор'я. У 1690 р. від імені польського короля він вів переговори з гетьманом Лівобережної України Іваном Мазепою⁸³. Від імені короля Яна III Собеського виступав посередником між королем та геьманським урядом у заплутаній «справі Соломона»⁸⁴.

Василь Іскрицький підкорявся регіментареві Корони Польської і ще одному учасникові Віденської кампанії 1683 р. Бальцерові Вільзі. Зокрема, весною 1690 р. під його керівництвом проводилася операція по витісненню С. Палія з Фастівщини. На той час, як свідчить документ, під його командуванням перебувало «двадцять хоругв»⁸⁵. Влітку 1693 р. до полку Іскрицького перейшло близько трьохсот козаків, що раніше слу-

⁷⁹ AGAD, Biblioteka Ordynacji Zamoyska, № 3036, ark. 257; *Wojcik Z. Misija Bazyliego Iskrzyckiego do Kozakow w roku 1682. S. 1196.*

⁸⁰ AGAD, Biblioteka Ordynacji Zamoyska, № 3036, ark. 253.

⁸¹ *Ibidem*, ark. 265.

⁸² Архив ЮЗР. Ч. III. Т. II. С. 219.

⁸³ Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Т. XII. СПб., 1872. С. 365.

⁸⁴ Збереглося два листа Яна III Собеського до В. Іскрицького від 6 травня та 20 липня 1690 р. щодо розслідування цієї «справи» (Див.: Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С. Павленко. Київ, 2007. С. 280-282).

⁸⁵ Листи Івана Мазепи. Т. 2. С. 399.

жили у С. Палія. На початку 1690-х років козаки Василя Іскрицького допомагали коронному війську обороняти фортецю Сороки від турків⁸⁶.

У 1696 р., після смерті Яна III Собеського, Василь Іскрицький вже як «резидент» великого коронного гетьмана С. Яблоновського відвіз листи від львівського єпископа Йосипа Шумлянського до київського митрополита Варлаама Ясинського та київського військового воєводи Бориса Шереметєва⁸⁷.

30. Максим Булига – князь, нобілітований шляхтич, полковник, наказний гетьман Війська Запорозького

Ще один з учасників Віденського походу 1683 р. Максим Булига народився перед 1625 р. поблизу Білої Церкви на Київщині. Він походив зі старовинного князівського українського / руського роду, що своїм корінням сягав князів Гедиміновичів (Наримунтовичів)⁸⁸. Батьком Максима Булиги, або ж Максиміліана Курцевича-Булиги, був відомий державний та церковний діяч початку XVII ст. Іван Дмитрович Курцевич-Булига, білоцерківський і черкаський підстароста, ігумен Трахтемирівського й Дерманського монастирів, суздальський архієпископ. Мати – Варвара Михайлівна Загоровська – походила з відомого роду волинських зем'ян. Дідом учасника Віденської кампанії був білоцерківський підстароста у 1578–1596 рр. Дмитро Васильович Курцевич-Булига. У майбутнього полковника Війська Запорозького також був старший брат Самійло і дві сестри – Варвара й Теофіла.

У 1658 р. Максим Булига присягнув королю Речі Посполитої як сотник Медведівської сотні Уманського полку і був нобілітований до шляхетського стану Речі Посполитої на варшавському сеймі 1659 р. У грудні 1659 – січні 1660 рр. він перебував у Москві в складі посольства гетьмана Ю. Хмельницького, до якого входили А. Одинець, П. Дорошенко, П. Охрименко та О. Фецевич. Наприкінці 1659 р. Булигу призначають наказним полковником Уманського полку⁸⁹. У жовтні 1660 р. серед

⁸⁶ Там само. С. 411.

⁸⁷ *Величко С.* Літопис. Т. 2. Київ, 1991. С. 525-526.

⁸⁸ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. С. 313; *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. Див. також: *Чухліб Т.* Булига Максим (Максиміліан) // *Енциклопедія історії України*. Т. 1: А–В. Київ, 2003. С. 404.

⁸⁹ *Кривошея В.* Козацька старшина Гетьманщини. Уманський полк // *Гілея: науковий вісник*. Вип. 34. Київ, 2010. С. 8.

іншої козацької старшини він підписав Чуднівську угоду з Польщею. 8 червня 1661 р. отримав королівський привілей на володіння містечком Гайсин у Брацлавському старостві. Також володів с. Бронки та частинами сіл Гаєвичі й Жолонь (нині с. Поліське Овруцького р-ну на Житомирщині) поблизу Овруча⁹⁰. У 1659–1661 рр. був бершадським сотником. Тоді ж разом з вербицьким сотником П. Краснюком був відправлений до Варшави з «супліками», які були ухвалені на раді Війська Запорозького в Корсуні. Можливо, що восени 1663 р. Максим Булига знову призначається наказним полковником Уманського полку. Саме тоді для Уманського полку правобережного Війська Запорозького було видано спеціальний привілей короля Яна II Казимира, що було унікальною подією в історії українсько-польських відносин того часу⁹¹.

У 1672 р. за дорученням гетьмана «королівської милості» М. Ханенка Максим Булига зустрічався з королем Речі Посполитої Михалом Корибутом Вишневецьким та вручив йому «інструкцію» від Війська Запорозького від 7 березня 1672 р.⁹² Серед іншого, у ній йшлося й про «опіку» правобережного Українського Гетьманату над Молдавським князівством⁹³.

16 липня 1683 р. великий коронний гетьман С. Яблоновський передав Максиму Булизі приповідний лист на формування козацького полку. «...В Овручі, [щоб] затагнув на послуги Речі Посполитої козаків запорозьких, людей рицарських з самопальними мушкетами з допомогою королівського приповідного листа, щоб мав комплект у своєму війську, і рушив з Овруча під Львів, де став би 15 серпня. Бо належить особлива повинність і дозор. Щоб не допускав своїм людям жодної сваволі..., убогих людей щоб до себе не брав...»⁹⁴, – наказував великий коронний гетьман С. Яблоновський у своєму листі-«ординансі» до козацького полковника.

У 1683 р. цьому заслуженому старшині Війська Запорозького виповнилося вже близько 58 років. У складі полку Максима Булиги у Віденській кампанії 1683 р. серед інших брали участь козаки Андрій Романовський, Арсен, Кость та Прокіп⁹⁵. На початку січня 1684 р. полковник Максим Булига підписав документ, який засвідчив наглу смерть

⁹⁰ Чухліб Т. Булига Максим (Максиміліан). С. 404.

⁹¹ Див.: Крикун М. Між війною та радістю... С. 244.

⁹² Woliński J. Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676 // *Studia i materiały do historii wojskowości Polskiej*. Т. X. Cz. 1. Warszawa, 1964. S. 240-241.

⁹³ Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska. Krakow, 2000. S. 321-322.

⁹⁴ Архив ЮЗР. Ч. III. Т. II. С. 38-40.

⁹⁵ Там же. С. 168.

правобережного гетьмана С. Куницького під час проведення ради в м. Могилів, що на Дністрі⁹⁶.

Помер учасник Віденської кампанії 1683 р., нащадок князівського роду та довголітній полковник Війська Запорозького Максим Булига у 1687 р. Вірогідно, що його було поховано у старовинному Свято-Межигірському монастирі під Києвом.

31. Семен Корсунець – нобілітований шляхтич, полковник Війська Запорозького

Один з активних учасників Віденської кампанії 1683 р. Семен Корсунець народився в містечку Корсуні близько 1635 р. У 1664 р. виступав як «піхотний запорозький полковник». Входив до козацької старшини, яка у 1665 р. присягнула на вірність королю Речі Посполитої та гетьману П. Дорошенку. Тоді ж у ранзі сердюцького піхотного полковника разом і іншою старшиною підписав «Інструкцію Війська Запорозького» на варшавський сейм 1666 р.⁹⁷ Взимку 1669 р. очолював козацьку залогу містечка Вільшанка поблизу Корсуня і в січні розбив загопи гетьмана «його ханської милості» П. Суховієнка⁹⁸. Восени того ж року за наказом П. Дорошенка знову воював проти підрозділів протатарського гетьмана. Взимку 1674 р. – на початку весни 1675 р. очолював козацьку залогу в м. Паволоч. 28 березня капітулював на почесних умовах перед переважаючими військами польного литовського гетьмана М. Радзивіла. Тоді ж перейшов на службу до короля Речі Посполитої⁹⁹. У 1676 р. разом з іншою козацькою старшиною nobilitований на коронаційному сеймі.

З 1676 р. до 1679 р. Семен Корсунець визнавав владу наказного гетьмана Війська Запорозького Євстафія Гоголя. Гетьманські підрозділи на той час нараховували близького двох тисяч чоловік і склалися з полків Євстафія Гоголя, Семена Корсунця, Станіслава Кобелзького, Івана Шульги. Вони дислокувалися у Димерському старостві на Київщині. На вальному сеймі 1677 р. щодо цих правобережних козаків була ухвалена спеціальна конституція під назвою «Консервація Війська Запорозького», яка призначала їм з коронного скарбу 60 тисяч злотих¹⁰⁰. 17 лютого того ж року французький резидент у Польщі повідомляв свого короля Людовіка XIV: «Довідуємося про затягнення на Україні... 600 козаків з двох

⁹⁶ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, teki Narushevich, № 180, ark. 35.

⁹⁷ Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. Ч. 2-3. 1999. С. 337-338.

⁹⁸ Акты ЮЗР. Т. VIII. Санкт-Петербург, 1873. С. 7.

⁹⁹ Woliński J. Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676. S. 280-281.

¹⁰⁰ Volumina legum. T. V. S. 224.

зреформованих полків. Козакам тим виплачено плату на 2 місяці вперед: торгувати не можна, турки з свого боку зтяги роблять і 1000 солдат з України зтягнули»¹⁰¹. Наступного року наказний гетьман Є. Гоголь засвідчив про боєготовність 2 тисяч «і більше» козаків, яких вже тоді мали відправити на допомогу австрійському імператору в Угорщину, а сейм Речі Посполитої 1678–1679 рр. ухвалив постанову щодо набору на королівську службу вже 6 тисяч козаків.

У 1680–1682 рр. Семен Корсунець очолював козацький підрозділ, який дислокувався на Поліссі. Він приєднався до війська Яна III Собеського наприкінці вересня 1683 р. та взяв участь у відвоюванні турецьких фортець в Австрії, Угорщині та Словаччині. Після Віденської кампанії перебував у Правобережній Україні. Відзначився під час походів до Північного Причорномор'я у другій половині 1680-х – першій половині 1690-х років. У 1691 р. його полк базувався у Димері та поблизу нього, зокрема, одна з козацьких сотень дислокувалася в селі Оранному¹⁰². У 1693 р. він отримував платню зі скарбниці великого коронного гетьмана Ст. Яблоновського як полковник наказного гетьмана Війська Запорозького Самійла Самуся.

Учасника Віденської кампанії 1683 р. полковника С. Корсунця часто плутають з іншими козацькими ватажками, які протягом 70–90-х років XVII ст. діяли на Правобережжі й мали ім'я Семен. Це – полковники Артиш та Палій.

32. Семен Палій – сотник, полковник Війська Запорозького

Семен Палій народився близько 1640 р. в м. Борзна на Чернігово-Сіверщині у міщанській родині Гурків¹⁰³. Був козаком Ніжинського

¹⁰¹ Acta Historica res gestas Poloniae. Vol. III. T. 1. Krakow, 1879. S. 353.

¹⁰² Архив ЮЗР. Ч. III. Т. 2. С. 211.

¹⁰³ Про С. Палія див.: *Модзалевский В.* К характеристике личности и деятельности С. Паляя // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Вып. II. Чернигов, 1915; *Андрусак М.* Мазепа і Правобережжя. Львів, 1938; *Полонська-Василенко Н.* Палій та Мазепа // Літопис Червоної Калини. Львів, 1938 (1992). Ч. 8-9; *Дядиченко В.* Семен Палій. Саратов, 1942; *Сергієнко Г.* Семен Палій // Український історичний журнал. 1960. № 7; *Шутой В.* Казачий предводитель // Вопросы истории. 1972. № 1; *Масенко Л.* Невідома сторінка з біографії С. Палія (битва з татарами 1693 р.) // Український історичний журнал. 1990. № 9; *Смолій В.* Семен Палій // *Котляр М., Смолій В.* Історія в життєписах. Київ, 1994; Семен Палій та Фастівщина в історії України: Збірник матеріалів конференції. Київ–Фастів, 1997; *Чухліб Т.* Семен Палій // Історія України в особах: Козаччина. Київ, 2000; *Горбещь В.* Палій (Гурко) Семен // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. Київ, 2001; *Станіславський В.* Взаємини Івана Мазепа з

полку. Можливо, що навчався у Києво-Могилянській академії. Проживав у селі Пухівка поблизу міста Остра, а потім перейшов на службу до охотницьких військ гетьмана П. Дорошенка. Після смерті дружини з кінця 1670-х років він перебував на Запорозькій (Чортомлицькій) Січі, де отримав прізвисько «Палій».

Одним із перших серед запорозького козацтва відгукнувся на заклики універсали короля Речі Посполитої та влітку 1683 р. на чолі невеликого підрозділу вирушив під австрійську столицю Відень. Взяв участь у відбитті в Османської імперії Парканської, Естергомської та Сеценської фортець (Угорщина, Словаччина). Очевидно, що під орудою Семена Палія у Віденській кампанії взяли участь козаки Михайло Дарієнко, Гаврило Великий, Федір Мовчан, Часник (племінник Палія), Зеленський, Циганчук, Улас та Левко, які у другій половині 80-х – 90-х роках XVII ст. виступають сотниками у палієвих підрозділах. Також разом з ними були козаки Кузьма Поритва, Трухно, Степан та ін.

У березні 1684 р. Семен Палій вже кандидував на гетьманську посаду козацтва Правобережної України. Того ж року отримав привілей Яна III Собеського на формування охочекомонного козацького полку на Київщині. Опираючись на постанову сейму Речі Посполитої 1685 р., разом з А. Могилою, А. Абазином, С. Самусем, З. Іскрою Палій розпочав реколонізацію спустошених війнами земель на Правобережжі. 25 серпня 1685 р. він видав свій універсал з Білої Церкви, в якому сповіщав усіх, хто проїжджав територією його полку, про введення мита на користь місцевої козацької адміністрації. Також збирав «медову» данину, «борошно» на військо, запровадив чинш для населення та індукту для купців на контрольованій ним території.

Семен Палій взяв активну участь у війні Священної ліги з Османською імперією 1684–1699 рр., складовою частиною якої була російсько-турецька війна 1686–1700 рр. У складі польсько-литовського-українського війська у 1685 р. він вирушив у похід до Молдавського князівства, де 1 жовтня був поранений у битві з турками під Боянами (Буковина). У 1686 р. С. Палій відзначився під час зайняття армією Речі Посполитої молдавської столиці м. Ясси, яка перебувала під владою Османів. Разом з

Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 8. Київ, 2008; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ, 2004; *Antony (Rolle) J.* Bunty Palejowe // *Przewodnik naukowy i literacki*. Roczn. VI. Lwów, 1878; *Janczak J.* Powstanie Paleja // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*. Historia 3. Wrocław, 1960; *Idem.* Per Palej Aubstand von 1702 bis 1704 in der Ukraine und die Haltung der Rzeczypospolita zum Nordischen Kriey um die Polnischen Krieges 1700–1721. Berlin, 1962; *Majewski W.* Palij Semen // *Polski Słownik Biograficzny*. T. 25. Warszawa, 1982.

коронними військами правобережні козаки воювали проти турків і татар на Західному Поділлі, зокрема, поблизу м. Кам'янець-Подільський.

Семен Палій обороняв від татарських нападів Немирів у 1688 р., Умань – 1689 р., Білу Церкву – 1687 та 1690 рр., Смілу – 1693 р. та Фастів – 1690, 1693, 1695 рр. Очолював військові операції правобережних козацьких полків, а також спільні з лівобережним козацтвом акції у володіннях Османської імперії та Кримського ханату у Північному Причорномор'ї та Молдавії: березень 1688 р. – у р-ні Дністра; липень–серпень 1690 р. – поблизу Кази-Кермена (Газі-Кармен) та в околицях Очакова (Озю) і Білгорода (Ак-Кермен); жовтень 1690 р. – Килія, Буджак; квітень 1691 р. – урочища Пересип під Очаковим; вересень 1691 р. – фортеці Сороки на Дністрі, де знищили турецькі переправи; жовтень–листопад 1691 р. – Білгород; березень 1692 р. – передмістя Очакова; серпень 1692 р. – поблизу Сороки в Молдавії; березень 1693 р. – Ягорлик, Кази-Кермен; липень 1693 р. – Бендерська фортеця (Тягиня) та Білгород; вересень 1693 р. – р. Кодима, Бендери; березень 1694 р. – Кази-Кермен; серпень 1694 р. – околиці Очакова; вересень–жовтень 1694 р. – Сороки, Бендери, Білгород; серпень 1695 р. – Дубосари в Молдавії, Бендери, Очаків та ін.

Семен Палій отримував кошти на проведення бойових операцій від короля Речі Посполитої, царя Московської держави та гетьмана Лівобережної України. До компутів (реєстрів) Війська Запорозького на утриманні польського уряду в 1694 р. та 1695 р. входило від 200 до 500 піших та кінних козаків Палія. Однак кількісний склад його полку на кінець XVII ст. досягав 5-6 тис. осіб. Неодноразово він надсилав полонених турків, татар і ногайців до Варшави, Москви та Батурина. Інформація про військову діяльність Палія тиражувалася у «летючих листках» Австрії, Венеції, Голландії, Німеччини, Польщі, Франції та інших європейських країн.

Вмер він власною смертю (в межах від 24 січня до 13 травня 1710 р.) та похований з почестями у Свято-Покровському Межигірському монастирі під Києвом.

33. Іван Кобилян – полковник Запорозької Січі

У середині серпня 1683 р. з Чортомлицької (Запорозької) Січі до Польщі відправився полк Івана Кобиляна, який нараховував близько 600 осіб¹⁰⁴. Не заставши С. Яблоновського у Львові, запорожці І. Кобиляна з'єдналися з козаками полковника Барабаша під містечком Зава-

¹⁰⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1684, д. 1, л. 24; *Кочегаров К.* Указ. соч. С. 631.

ловим, а звідти вирушили на з'єднання з військами краківського каштеляна А. Потоцького у район Чорткова.

Відповідні листи на «затяг» козаків отримали й інші правобережні старшини. Однак їхній набір у Правобережній Україні відбувався дуже повільно, з огляду не лише на малу чисельність місцевого козацтва, а й спротив турецького ставленика Г. Дуки та його наказного гетьмана І. Драгинича. Щоб вирішити цю проблему, Ян III Собеський 14 серпня з Кракова надсилає листа до молдавського господаря й «володаря» Правобережжя з пропозицією спільної боротьби проти турків. У першій половині січня 1684 р. той раптово був атакований й осаджений у молдавському місті Домнешти хоругвами польського шляхтича С. Димидецького та підрозділом козацького полковника Івана Кобиляна. Через зраду частини бояр це місто було захоплене українсько-польськими військами, а сам Дука потрапив у полон до козаків. Про це засвідчував тогочасний документ під назвою «Витрати на пана Кобиляна, полковника Війська Запорозького, який піймав Дуку, господаря волоського». Господаря спочатку доправили до Сучави, після чого забрали до Станіслава (в замок Потоцького), а звідти конвоювали до королівського замку в Яворові поблизу Львова.

34. Захарій Іскра – сотник, полковник Війська Запорозького

Захарій Іскра народився у родині київського шляхтича Юрія Іскри близько 1660 р. На момент народження його батько, який був рідним братом відомого полковника Полтавського полку Івана Іскри¹⁰⁵, вже перейшов до козацького стану та воював під орудою гетьманів Юрія Хмельницького, Павла Тетері, а потім – Петра Дорошенка.

Після участі у Віденській кампанії 1683 р. бачимо Захарія Іскру сотником у полку Криштофа Лончинського на Поліссі. Та невдовзі він отримав приповідний лист від короля Яна III Собеського на формування козацького полку в районі Корсуня¹⁰⁶. Взяв участь у поході коронного війська Речі Посполитої до Молдавського та Волоського князівств у 1686 р. Неодноразово воював з турками і татарами на Західному Поділлі та здійснював виправи до Північного Причорномор'я наприкінці 80-х – першій половині 1690-х років. Згідно з «Компутом Війська Запорозького», який було складено 22 жовтня 1689 р. під містечком Кашперовці на Поділлі, полк Захарія Іскри нараховував 16 старшин та чотири сотні,

¹⁰⁵ *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. Т. 2. Киев, 1910. С. 251.

¹⁰⁶ *Величко С.* Літопис. Т. 2. С. 304.

куди входило 280 козаків¹⁰⁷. Весною 1690 р. козаки з полку Іскри воювали з турками і татарами поблизу Кам'янця-Подільського.

Вони також брали участь у Молдавському поході 1691 р. та входили до гарнізону Сорокської фортеці на Дністрі. Під час цих походів його було поранено. Згідно з привілеєм короля Яна III Собеского від 10 березня 1692 р. (написаний у Львові), полковник Захарій Іскра та його сини Іван, Климент і Григорій отримали право на пожиттєве володіння землями Плішняновськими та Леляковськими в місті Житомирі. Крім того, ці землі звільнялися від усіляких податків і повинностей: «...Що шляхетний Захаріуш Іскра, полковник війська нашого запорозького, який увесь свій вік на війні служить, здоровя і кров на услугі нашій і Речі Посполитій втрачаючи і на славу добре заробляючи, завжди добрим і вірним з відважним серцем залишався, за слушну справу розуміємо, його і синів його: Яна, Клімонта і Гжегожа Іскр при плацах Плішняковським і Леляковським названих, в місті нашім Житомирі як знаходяться, в вільним володінні і посесії...»¹⁰⁸.

Помер один з учасників Віденської кампанії 1683 р., полковник Корсунського полку у 1684–1709 рр. та полковий старшина Лівобережної України близько 1730 р.

35. Самійло Іванович (Самусь) – сотник, полковник Війська Запорозького

Про походження, місце та рік народження цього героя Віденської кампанії 1683 р. майже нічого невідомо¹⁰⁹. Можливо, він народився на Переяславщині десь у середині 50-х років XVII ст., адже ще у 1703 р. тут проживали його рідні, в тому числі і рідний брат¹¹⁰. Хоча може бути, що він походив з Вінничини, зважаючи на те, що протягом певного часу Самусь очолював славнозвісний Вінницький (Кальницький) полк як адміністративну і військову одиницю. Імовірно, в 70-х – першій половині 80-х років Самійло, син Івана, перебував на Запорозькій Січі, де й отримав прізвисько «Самусь». Допускаємо, що у Правобережну Україну запорожець Самусь прийшов влітку 1684 р. разом з С. Палієм (коли той, після участі у віденських подіях, повернувся на Правобережжя, попов-

¹⁰⁷ AGAD, Archiwa publikacji Potockiego, № 47, т. 2, арк. 162-166.

¹⁰⁸ Архив ЮЗР. Ч. III. Т. 2. С. 240.

¹⁰⁹ Див.: Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) – полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2. Київ, 2004. С. 276-290.

¹¹⁰ РГАДА, ф. 229, кн. 94, л. 301, 372; Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. Київ, 1963. С. 58.

нивши свої загони досвідченими запорожцями), очевидно, відгукнувшись на його запрошення.

Цілеспрямовані зусилля Самуся призвели до того, що у 1689 р. козацький полк під його керівництвом (спочатку він очолював Вінницький, а вже потім Богуславський полки) нараховував близько тисячі чоловік, з яких 164 козаки входили до реєстру українського війська, яке підпорядковувалося Речі Посполитій¹¹¹. Старшина полку складалася з осавула, писаря, хорунжого та обозного, а також трьох сотників (отже, полк поділявся на три сотні), сотенних осавулів і хорунжих. У жовтні того ж року 93 козаки на чолі з Самусем брали участь в одному з багаточисельних військових походів польської армії на чолі з коронним гетьманом С. Яблоновським.

Треба відзначити, що полк Самуся протягом 1686–1699 рр. брав участь у більшості військових операцій армії Речі Посполитої проти Османської імперії та залежного від неї Кримського ханату. Так, саме завдяки самусевим козакам королівський комісар С. Друшкевич у вересні 1691 р. оволодів міцно укріпленою турецькою фортецею Сороки. У 1692 р. 700 кіннотників та у 1693 р. 400 піхотинців на чолі з Самусем знову допомагали полякам утримати цей важливий оборонний пункт на території Молдавського князівства¹¹². У 1691 р. козаки Самуся самостійно ходили на Білгород, взяли у «турків возів 50 і самих турків немало»¹¹³. А в 1694 р. Самусь з козаками «під Сорокою залишається, ходив на села гетьмана ханського (Стецика. – *Авт.*) і зруйнувавши їх, тим значну користь приніс»¹¹⁴, – повідомляв польського короля його секретар Д. Вільчек. У червні 1695 р. правобережні полки на чолі з Самусем здійснили похід на Дубосари, під час якого зруйнували турецьку фортецю і захопили значні трофеї¹¹⁵.

Коли вмер довголітній полковник Війська Запорозького та гетьман правобережного козацтва, достеменно невідомо, можливо, це трапилося не пізніше 1715 р. Очевидно, що його було поховано в Свято-Межигірському монастирі під Києвом¹¹⁶.

¹¹¹ Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich we Wrocławiu, № 406/III, ark. 123.

¹¹² Biblioteka Jagellońska, № 1151, ark. 29; *Sarneski K.* Pamietniki z szasow Jana Sobieskiego. Wrocław, 1958. S. 355.

¹¹³ ВРАН, Krakow. № 967, s. 300.

¹¹⁴ Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России. Киев, 1888. С. 266; *Sajkowski A.* W strone Wiednia. Poznan, 1984. S. 318.

¹¹⁵ Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России. С. 271-272.

¹¹⁶ *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи... С. 231.

36. Андрій Абазин – сотник, полковник Війська Запорозького

Ще один учасник Віденської кампанії 1683 р. Андрій Абазин народився близько 1655 р.¹¹⁷ Його прізвисько переконливо засвідчувало кавказьке походження. Можливо, що у 70-х роках XVII ст. він якимось чином потрапив з Кавказу або ж Туреччини на Запорозьку Січ. У 1683 р. разом з іншими запорожцями відгукнувся на запрошення Яна III Собеського та взяв участь у поході до Угорщини і Словаччини, де відзначився під час відбиття у турків Естергому та Сечан. Після повернення з походу Андрій Абазин залишився у Правобережній Україні та отримав королівський універсал на формування окремого козацького полку. У 1685 р. він брав участь у Буковинському поході великого коронного гетьмана С. Яблоновського. У 1690 р. бачимо його полковником Брацлавського полку правобережного Війська Запорозького. Володимир Антонович писав: «Наряду с Самусем, в опустевшей Брацлавщине появляется, около 1690 года, полковник «подольский» Абазин, который деятельно развивает козацкую колонизацию в области бывших при Хмельницком козацких полков: Брацлавского и Кальницкого. Региментарь Дружкевич, предостерегавший короля в 1692 г. о многолюдстве и склонности к бунту этого полка, наравне с Самусевым, извещает, что новые козацкие поселения беспрестанно строятся в окрестностях Немирова, Винницы, Илинец и Брацлавля. Абазин деятельно отражал нападения татар на свой полк и состоял в тесной связи с Самусем и Палием; посредством последнего, он вошел в сношения с гетманом Мазепою, которому передавал известия о движениях турок и крымской орды. Еще далее на запад от поселений Абазина, до самого Днепра, простирались попытки новой козацкой колонизации: туда переходили молдавские выходцы и образовали козацкие отряды под разными именами рот, сотень и т. д.»¹¹⁸.

У 1702–1704 рр., поряд з наказним гетьманом Самусем та полковником С. Палієм, Андрій Абазин став одним із керівників повстання проти центральної влади Корони Польської. Наприкінці жовтня 1702 р. він очолив військову операцію із відвоювання Немирова. У лютому 1703 р., під час бою під Ладижином на Вінничині, був тяжко поранений та потрапив у полон. За наказом командувача коронним військом А. Сенявського був підданий тортурам та посаджений на палю у місті Шаргород.

¹¹⁷ Чухліб Т. Абазин (Абазинець) Андрій // Енциклопедія історії України. Т. 1. С. 9.

¹¹⁸ Цитується мовою оригіналу: Антонович В. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1716). С. 65.

37. Тиміш Барабаш – полковник Війська Запорозького

Тиміш Барабаш (Кутиський) був за походженням молдаванином. Наприкінці 1680-х років його полк базувався в Меджибожі. До складу його, зокрема, входили козаки Грицько, Луцько і Лесько¹¹⁹. За підрахунками Яна Віммера, до антитурецької кампанії 1683 р. уряд Речі Посполитої зміг залучити 3 тисячі 700 українських козаків, які утворювали 12 полків «Козаків запорозьких» на чолі з Стефаном Куницьким, Василем Іскрицьким, Семеном Корсунцем, Якубом Вороною, Андрієм Зеленецьким, Булукбашою (Федором – ?), Тимошем Барабашем, Максимом Булигою, Криштофом Лончинським, Казимиром Станецьким, Трохимом Коханом та Іваном Кобилянком¹²⁰. Однак ці підрахунки польського історика стосувалися лише тих козацьких підрозділів, яким король Ян III Собеський та римський папа Інокентій XI змогли виплатити певну суму грошей.

38. Іван Киліян – полковник Війська Запорозького

Місце народження та походження Івана Киліяна невідомі. У документах зустрічаються різні прочитання його прізвища – Кіліян, Кільян, Кілан і навіть Калина. Певний час він був козаком та старшиною на Запорозькій (Чортотлицькій) Січі.

Для походу на допомогу австрійському імператору проти турків планувалося набрати 4 козацькі полки загальною кількістю 1 тисяча 200 чоловік. Це підтверджувала інформація від 19 квітня 1683 р. про засідання сенатської комісії у Варшаві: «козаків 1200 тільки наказав король набрати зараз під команду 4 ротмістрів Семена, Ворони і других двох»¹²¹. У травні це рішення було затверджене у дещо зміненому вигляді – набиралися три полки, кожен з яких складався з 4 сотень (тобто 400 козаків)¹²², на чолі з Семеном Корсунцем, Якубом Вороною і Калиною. Під прізвищем Калина (в оригіналі – Kaljn), швидше за все, виступав ще один із запорозьких старшин Іван Киліян, який привів на допомогу війську Яна III Собеського восени 1683 р. близько 200 козаків, а після участі у Віденській кампанії повернувся на Запорожжя.

¹¹⁹ Архів ЮЗР. Ч. III. Т. II. С. 168.

¹²⁰ Wimmer J. Wieden 1683... S. 230.

¹²¹ AGAD, Archiwa publikacji Potockiego, № 162, т. 1, ark. 49.

¹²² Wimmer J. Wieden 1683... S. 165.

У лютому 1694 р. полк Івана Киліяна бився з татарами поблизу Корсуня, а в березні того ж року лівобережний гетьман Мазепа отримав розпорядження московських царів Івана і Петра, що перехід полку «Кілана» може спричинити до порушення російсько-польського миру¹²³. Одночасно у царському листі вказувалося, що той може перейти на Запорозжя. З огляду на це, Іван Киліян повернувся у межі Вольностей Запорозьких Низових, хоча частина його козаків залишилася на Правобережжі й влилася до підрозділів поковника Семена Палія. Подальша доля одного з учасників Віденської кампанії 1683 р. невідома.

**39. Криштоф Лончинський –
полковник Війська Запорозького**

Відомо що 20 червня 1683 р. король видав спеціальний «приповідний» лист з наказом набору козацького підрозділу з 500 чоловік Криштофу Лончинському. К. Лончинський після завершення Віденської кампанії 1683 р. отримав приповідний універсал Яна III Собеського на формування охотницького козацького полку на Поліссі¹²⁴.

**40. Грицько Іванович (Гришко) –
сотник, полковник Війська Запорозького**

Припускаємо, що серед сотенної старшини Війська Запорозького, яка взяла активну участь у Віденській кампанії 1683 р., був і Грицько Іванович, або Гришко. Першу документальну звітку про козацького полковника Гришка зустрічаємо в «Щоденнику» коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Яблоновського, який відображав події походу польських та українських підрозділів до Буковини, Молдавії й Волощини у 1685 р. Під час виправи Гришко очолював піхотний козацький полк, який у складі об'єднаних польсько-українських сил пройшов з боями територією, захопленою турками й татарами. 29 вересня, переправившись через р. Прут, союзницькі війська підійшли до с. Боян. Тут ними був організований оборонний табір, який складався з 13-тисячного польського війська, 3 тисяч українців і 2 тисяч литовців. Вранці, 1 жовтня, близько 30 тисяч татар і дванадцятитисячний корпус Солімана-Баші атакували правий фланг армії С. Яблоновського. Саме там розміщувалися козаки під керівництвом гетьмана Правобережної України Андрія Могили та полковників Гришка, Апостола й Семена Палія. Витримуючи натиск переважаючих сил противника, козацькі полки після трьохгодинного бою

¹²³ РГАДА, ф. 229, оп. 4, д. 220, л. 232.

¹²⁴ Антонович В. Последние времена казачества... С. 278-279.

почали відступати до центру. Їм на допомогу надійшло близько десятка литовських хоругв, після чого фронт знову вирівнявся. Мало того, відбивши ворожу атаку, українці перейшли у контрнаступ. Як свідчив очевидець тих подій, «Гришко полковник погнався за вал Боянський далеко пішо з кільканадцятьма козаками за татарами». Захопившись погонею, вони в запалі не помітили, як опинилися на території противника, а тому п'ятеро козаків потрапили до полону, останні ж під керівництвом Гришка відступили, скориставшись густими чагарниками, які знаходилися неподалік від місця сутички.

У другій половині 1686 р. підрозділ Гришка (400 чол.) разом з іншими козацькими полками (2500 осіб) взяв активну участь у черговому поході армії Речі Посполитої до Молдавії, який очолював визнаний у Європі переможець турків під Віднем Ян III Собеський. Частини українського козацтва входили до складу тридцятитисячного польського війська. Ця армія не здобула у цьому поході переконливих перемог над турками і татарами, тим не менше, і тут козацькі полки Правобережної України відзначилися своїм воєнним мистецтвом під час локальних сутичок з ворогом. У Молдавському поході 1686 р. загинуло близько трьохсот козаків.

Влітку 1689 р. козацьке військо на чолі з гетьманом Грицьком Івановичем, згідно укладеного під м. Касперівці реєстру («компуту»), нараховувало п'ять полків загальною кількістю 1449 чоловік. У своєму листі до короля від 30 серпня 1692 р. королівський комісар назвав гетьмана Гришка «небіжчиком». Отже, можна стверджувати, що правобережний гетьман вмер (можливо, загинув під час сутички з козаками С. Палія) у липні–серпні 1692 р.

* * *

Викладений матеріал доводить, що багато козацьких старшин Війська Запорозького, які брали участь у Віденській кампанії 1683 р., походили з шляхетського стану або були нобілітовані до шляхти Речі Посполитої. Серед них також були представники старовинних князівських родів Русі, козаки Війська Запорозького «з діда-прадіда», а також вихідці з простого «посполитого» люду України. Ці історичні особи були «людьми меча» того часу, адже саме так називали шляхтичів і козаків у багатьох європейських хроніках та літописах XVII–XVIII ст.

Представники старшини Війська Запорозького брали участь не тільки у битві під Віднем, але і боях під Парканами, штурмі угорських фортець Остергом та Щецен, переправах через Дунай, походах до Ізмаїлу та Ясс, локальних сутичках на Поділлі й інших військових операціях того року. Їх усіх відзначив король Речі Посполитої Ян III Собеський у своєму універсалі від 13 березня 1684 р. як «полковників заслужених Війська Запорозького».